

Holler László

Az 1055. évi tihanyi oklevélben említett két birtok lokalizálása

Javaslat a *lacus segisti* és a *bagat mezee* határú birtok elhelyezkedésére

Bevezetés

A jelen tanulmányban az I. András király által 1055-ben a tihanyi apátságnak juttatott birtokadományok közül kettő lokalizálásával foglalkozom. Az adományok felsorolását tartalmazó eredeti oklevelet a pannonhalmi apátság levéltára őrzi Tihany Fasc. 1., nr. 1. jelzet alatt; DL. DF. 208368. Regesztája: RegArp. I, 6/12; kritikai kiadása: DHA. 1: 145–52; betűhű átírása: SZENTGYÖRGYI 2005a, magyar fordítása: SZENTGYÖRGYI 2005b. Az oklevélre a szakirodalomban meghonosodott TA. rövidítéssel utalok.

Nem véletlen, hogy a 2005 óta intenzív kutatói érdeklődés tárgyát képező oklevél birtokadományai közül éppen e kettőnek a vizsgálatát választottam első ezirányú tanulmányom tárgyául. Ugyanis a legelsőként vizsgálandó *lacus segisti* az összes adomány közül a legegyszerűbb megfogalmazású — ennél egyszerűbb el sem képzelhető —, leírása mindössze ennyi: „addidit etiam lacum *segisti*”; tehát az adományozó király „Átadta még a *segisti* tavat is.” (SZENTGYÖRGYI 2005b: 62). A birtokleírás egyetlen objektuma, illetve egyetlen helyneve arra predesztinálja ezt az adományt, hogy a lokalizálási feladatok modelljéül szolgáljon. Mint az alábbiakból látható lesz, a hely azonosításának kérdése még ebben a látszólag egyszerű esetben sem triviális. A kutatástörténeti áttekintésből ki fog derülni, hogy az elmúlt évszázadban milyen érvek alapján alakult ki egy majdnem konszenzusos elgondolás, egy-egy tartózkodó, illetve ellentmondó kutatói álláspont mellett. Azt is látjuk majd, hogy az idők során egyre bővebb diplomatikai forrásanyag mobilizálására került sor. E példával rá szeretnék mutatni arra, hogy a lokalizálási probléma kezeléséhez az okleveles és nyelvi anyag gondos és kritikus elemzésére van szükség, s ennek eredményeképpen — talán meglepő módon — a korábban önmagában álló, a kutatók nagy többségének véleményével ellentétes nézet helyessége mellett fogok érvelni.

Az általam támogatott korábbi kutatói vélemény összekapcsolta a *segisti* tó lokalizálásának kérdését azzal az erdőbirtokkal, amelynek határleírásában szerepel a *bagat mezee* kifejezés. Mint látjuk majd, az összekapcsolás érvei valójában

nem voltak teljesen hibátlanok, de a lényegét illetően vizsgálataink eredményeképpen mégis helyesnek bizonyulnak, s az erdőbirtok álláspontom szerint a *segisti* tó közvetlen közelében helyezkedett el. E birtok lokalizálása során is a középkori okleveles anyag vizsgálatának fontosságára szeretnék rámutatni, itt a tihanyi oklevéllel kapcsolatban korábban még nem használt diplomatikai anyagra támaszkodom. E birtoktest helyének behatárolása céljából az eszközök szélesebb palettájának igénybevétele vált szükségessé: a helynévanyag mellett topográfiai és paleográfiai érvek egyaránt szerepet kapnak.

A jelen tanulmány eredeti változata 2008-ban készült el. Azóta SZENTGYÖRGYI RUDOLFNak három olyan publikációja is napvilágott látott, amelyben érintette e két birtok lokalizálásának, illetve a második birtok határleírásában szereplő szórványok értelmezésének a kérdését. Az első 2009 márciusában jelent meg; ebben SZENTGYÖRGYI a *lacus segisti* birtok GYÖRFFY GYÖRGY-féle lokalizálását megnyugtatónak nevezi, csatlakozik tehát a kutatók nagy többsége által a mai napig képviselt nézethez, amellyel ellentétesek az én következtetésem. Ezzel szemben a második birtok lokalizálására vonatkozó egyes eredményei azonosak az enyémmel, és például a birtokhatár leírásában szereplő *caput petre* szórvány 'Kő-völgy feje' értelmezése és ennek alapján a helyére vonatkozóan általa felvetett lehetőség (SZENTGYÖRGYI 2008) — amellyel én magam nem foglalkoztam —, tökéletesen beleilleszthető a birtoktest alábbiakban ismertetendő lokalizálásába. Ugyanekkor jelent meg a „Magyar Nyelv” 2009. évi 1. számában SZENTGYÖRGYI „széjljegyzete” az oklevél kétnyelvű szórványaihoz, s e dolgozatának egy-egy bekezdése foglalkozik az erdőbirtok leírásában olvasható *caput petre*, illetve *portus ecli* kifejezésekkel. Az elsővel kapcsolatban ismerteti előbb említett tanulmányának értelmezési javaslatát, a másik esetében felveti egy egészen új értelmezés lehetőségét (SZENTGYÖRGYI 2009a: 65). A „Magyar Nyelv” következő számában önálló dolgozatot is szentel a *portus ecli* kérdésének, amelyben egy rendkívül alapos és mintaszerű kutatástörténeti összefoglaló végén saját értelmezési javaslatát ismerteti (SZENTGYÖRGYI 2009b). SZENTGYÖRGYI elgondolásától különbözik az általam helyesnek tartott magyarázat, amelyet a jelen tanulmány II. részének 2.4. alfejezetében fogalmazok meg.

A fentiek önmagukban is példát szolgáltatnak arra, hogy a birtokok elhelyezkedésének kérdése, amely lényegében a történeti földrajz tárgyköréhez tartozik, valamint az oklevél egyes szórványai jelentésének a vizsgálata, amely elsősorban nyelvtörténeti probléma, csak lépésről lépésre haladva, a két különböző területen elért eredményekre kölcsönösen támaszkodva, egy iteratív folyamat során juthat el az adatokkal összhangban lévőnek tekinthető, megnyugtató megoldásig. A tanulmány végén még röviden vissza fogok térni a kutatási folyamatnak erre az általam lényegesnek tartott jellegzetességére.

I. A *segisti* tó lokalizálása

1. Kutatástörténet

Előzetesen megjegyzem, hogy az oklevélben a *segisti* szóvégi *i* betűje *o*-ra van javítva, s emiatt a kutatók kezdetben ezzel az *o* végű alakkal számoltak.

SZAMOTA ISTVÁN ezt a birtokot az oklevél magyar nyelvi adatainak elemzése során a *Tó* szónál említi, „Addidit eciam lacum *segisto*” formában, és ehhez kapcsolva *tó* szavunk korai előfordulásai közül hoz néhány példát (1895: 143). A hangtörténet szempontjából is hasznosíthatónak tartja: „*segis* = Segös, vagy *d* képzővel Segösd” (i. m. 145).

ERDÉLYI LÁSZLÓ „A tihanyi apátság kritikus oklevelei”-ről írott munkájában szintén *Segisto* olvasattal említi, és lokalizálását így adja meg: „Végül említve van (...) Segis-tó, a későbbi Segesd, *Sükösd* falunál Solt vármegye déli szélén, (Bajától északra).” (1906: 35).

Az ERDÉLYI által megvizsgált, az Árpád-korra datált tizenöt tihanyi oklevél közül mindössze kettő bizonyult hitelesnek (1906: 110). A birtokok lokalizálása során az összes oklevél anyagát igyekezett teljes mértékben kihasználni, a hamisítványokét is. A tihanyi apátság birtokai között az általa összeállított táblázat szerint „*Segisto lacus*” az 1055. évi A jelű, hiteles oklevélen kívül csak az I. László király korára hamisított oklevélben fordul elő ismét, mégpedig ilyen alakban: „*Segusd villa, piscin. Segusd-to*” (ERDÉLYI 1906: 41). Ez utóbbi oklevél hamisítása ERDÉLYI LÁSZLÓ elemzése szerint 1389–90-ben történt, mivel egyrészt felhasznált egy Zsigmond uralkodásának második vagy harmadik évében, 1388–1389-ben készült oklevelet, másrészt az eredetije megvolt 1390-ben (i. m. 86, 110).

1908-ban jelent meg ERDÉLYI LÁSZLÓ nagyszabású munkája a tihanyi apátság történetéről a „Pannonhalmi rendtörténet” 10. köteteként. Ebben a fent említett táblázatot vette át módosítás nélkül (PRT. 10: 238). Az oklevéltári részben közölte az 1092-re hamisított oklevél szövegét is.

A birtok lokalizálását illetően ERDÉLYI először lényegében megismétli az 1906-ban már közölteket: „Végül megemlíti az alapítólevél (...) a *Segis-tó*, utóbb Segesd-tó birtokát, a mai Sükösd falu területét a solti járásban, egykor Fejér, ma Pest megyében, a Dunánál.” (PRT. 10: 12). Az apátság birtokainak részletes ismertetése során pedig az alábbi kommentárral egészíti ki: „Sükösdöt először a tihanyi alapítólevél említi »lacus Segisto« néven. A Szent László-féle (1092?) hamisítvány szerint a tihanyi egyházé Segösd falu a Segösd-tó nevű halászóhelylyel (Segusd, Segusdtou), Halom (Holm) falu szomszédságában. E Halom ma is megvan Sükösd-től északra Szántó pusztánál. Az 1416 táján készült alapítólevél-utánzatnak készítőjét a hiteles alapítólevél figyelmeztette, hogy megemlítse a Segesd-tavat s mégsem tette, bizonyára azért, mert már nem bírták, sőt visszaszerzésére sem gondoltak Tihanyban.” (PRT. 10: 426). A birtokleírások mellékleteként ERDÉLYI térképet is tervezett, amelyen a Duna bal partján *Segösd* is fel van tüntetve.

1923-ban JAKUBOVICH EMIL „A tihanyi alapítólevél olvasásához” című dolgozatának első részét a „*segisto*-kérdésnek” szenteli. Először hosszasan elemzéssel igazolja, hogy a szóvégi *-to* — a birtok jellegét meghatározó *lacus* ellenére —, nem lehet a magyar *tó* szó írott alakja, majd ezután rámutat, hogy az eredeti oklevélben a szó *i*-re végződött, s csak későbbi kéz javította át *o*-ra (1923–1924: 78–87). Lokalizálásáról az alábbiakat írja, ERDÉLYI LÁSZLÓT szó szerint követve: „Feküdt pedig Kalocsától délre, a Duna balpartján, egykor Fehér-, ma Pest megyében a solti járásban, a mai *Sükösd* falu határában.” (i. m. 87).

1927-ben PÁPAY JÓZSEF, ismertette a kérdés történetét, a lokalizálást illetően ERDÉLYIÉTŐL és JAKUBOVICHÉTŐL lényegesen különböző véleményt fogalmaz meg: „ennek a *segisti*-nek (...) semmi köze sincs a (...) *Sükösd* névhez, sem a Duna balpartján, Kalocsától délre fekvő *Sükösd* faluhoz. A tihanyi apátság 1055. évi alapító levelében előforduló *segisti* szerintem a somogy megyei *Segesd* helynévnek felel meg (ma *A l s ó* - és *F e l s ő* - *segesd* a nagyatádi járásban). Ez a *Segesd* már az Árpádok korában királyi birtok volt, s egy 1269. évi oklevélben »*Predium nostrum (regis) de Segust*« néven említik. (...) Az a *tó* tehát, amelyet András király a tihanyi barátoknak adományozott, minden valószínűség szerint a somogy megyei *Segesd* határában lehetett.” (PÁPAY 1927: 213, 214). Bizonyára SZAMOTA is erre a lokalizációra gondolt (1895: 145).

PÁPAY még az alábbi észrevételt teszi: „*A l s ó* *segesd*hez tartozik *A l s ó bogát* puszta, melynek helyén *Bogát* nevű helység feküdt, amelyről első ízben 1229-ből van adatunk (*Bogat*), s 1336–1742-ig a székesfehérvári káptalané és főleg a pannonhalmi apátságé volt (...). Igen valószínű, hogy a tihanyi apátság alapító levelének következő passzusa: »*Hinc uero ad caput petre posthec ad bogat mezee*« szintén erre a *Bogát* falura vonatkozik.” (1927: 213–4). A *segisti* szó etimológiájával kapcsolatban arra a megállapításra jut, hogy a „*Segesd* helynév (...) a *h e g y*, *d o m b*, *h a l o m* jelentésű régi magyar *ség*, *ség* származéka” (i. m. 214). PÁPAY dolgozatával a lokalizálás kérdése akár nyugvópont-ra is juthatott volna, azonban nem így történt.

1935-ben MIKOS JÓZSEF dolgozta fel a székesfehérvári kereszteseknek adományozott birtokok felsorolását tartalmazó 1193. évi oklevél helyneveit. Az oklevélben szerepel egy *Sequest* és egy *Quiestou* helynév. *Sequest*-hez MIKOS JÓZSEF az alábbi lokalizálást és etimológiát csatolja: „Ma *A l s ó* - és *F e l s ő* - *Segesd* Somogy m. (...) Csurgótól ék [északkeletre]. SZAMOTA szerint volt a magyarban egy *ség* ’domb’ jelentésű szó (...); ennek *-s* és *-d* képzős származéka lehetne *Segesd*, de akkor eredetileg nyílt *e*-vel hangozott. A szó jelentésére és történetére figyelemre méltó, hogy az 1193-i *Quiestou* később 1423-ban: »*Quiest* que nunc *Segesd* appellatur« (...). Esetleg a két szó rokon jelentése alapján kaphatta a *tó* az új nevet.” (MIKOS 1935: 293). *Quiestou*-hoz a *kövestó* olvasatot adja, s az alábbiakat említi: „A Halászhoz tartozó *tó* későbbi neve *Segesd*: 1370: »*alias quiestho* vocatam, quam nunc prenotatus Stephanus (...)

malitia et (...) consilio ductus *Segestho* appellasset et nominari fecisset« (...) | 1370: *Segusd* (...) | 1385: »*Quiesd*, que nunc *Segesd* apellaretur.« (i. m. 256–7). MIKOS JÓZSEF szerint *Sequest* tehát a Somogy megyei Alsó- és Felső-Segesd területén volt, *Quiestou* pedig a dunabalparti *Halász* birtok része. MIKOS nem hivatkozik sem a TA. *segisti* adatára, sem PÁPAY közleményére.

1951-ben jelent meg BÁRCZI GÉZA monográfiája, melyben a *segisti* tó lokalizálásával kapcsolatban erős bizonytalanságát fejezi ki. „ERDÉLYI a kérdéses helyet a Kalocsa táján lévő *Sükösd*del illetőleg ennek tavával azonosítja (...), s ezt elfogadják többen. (...) Ám az 1093-ra datált oklevél, melyben előfordul *Sugusd* (sic) cum piscina *Segusdtou*, kései hamisítvány, s (...) a kései oklevélből sem derül ki, hol lett volna a kérdéses *Segusd*. Erre az azonosításra tehát nincs bizonyíték. (...) a *segisti* g-jével nehezen illik (...) *Sükösd*höz (...) PÁPAY (...) a somogymegyei *Segesd* táján keresi (...), azonban a név teljes azonosságán kívül semmi érvet sem lehet felhozni sem a feltevés mellett, sem ellene. Később az apátságnak nem volt itt tava. A tó elhelyezése tehát teljesen bizonytalan.” A szó etimológiáját illetően BÁRCZI véleménye: „sokkal valószínűbb, hogy a *seg* alapszót kell benne keresni -s + -tⁱ képzőbokkal.” (1951: 58–9).

A hamis oklevelet BÁRCZI azért említi 1093-as évszámmal, mert SZENTPÉTERY IMRE az Árpád-házi királyok okleveleinek jegyzékében azt 1093. augusztus 25-i dátummal közli (RegArp. I, 10–1/26). Monográfiájához BÁRCZI térképet is csatolt, amelyen feltüntette az általa vizsgált helynévi szórványok lokalizációját. Az adatokat négy csoportba sorolta az azonosítás valószínűségének erőssége szerint; pontosabban öt csoportot képezett, ugyanis a 76 adatból négynek a lokalizációját — mint teljesen bizonytalanokat — meg sem kísérelte. Ezek közé tartozik a 76-os számú *segisti* is.

1963-ban jelent meg GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzának első kötete, amely Bodrog vármegye települései között említi *Segesd*-et, s az okleveles adatok felsorolása után az alábbiakat mondja: „A Segesd halastót I. Endre adta 1055-ben a tihanyi apátságnak. Az 1092-re datált hamis összeírásban Segesd falu szerepel a hozzátartozó Segesd halastóval. — 1055-ben Tolna után, 1093-ban a Duna–Tisza közti Tas és Péterréve között, Halom falu szomszédságában fekvőnek mondják, ami Solt szék vagy Bodrog megye területére mutat. A XIV. és XV. században a Dalocsa melletti Halász határperében emlegetik a Segesd halastót. Tekintve, hogy ez a mai Sükösd, ill. Ósükösd psz. szomszédságában fekszik, ezzel azonosíthatjuk, annál is inkább, mert az 1093-ban szomszédosnak mondott Halom falu ma psz. Dusnok mellett DDNy-ra (...). Lehet, hogy Segestó nevét az ugyanitt található *Sebesfok* neve őrzi.” (Gy. 1: 727). Néhány sorral lejjebb külön településként van feltüntetve Sükösd, itt az egyetlen Árpád-kori adat az 1092-es hamis oklevél. Bodrog vármegye térképén jelöli GYÖRFFY a *Segesd tó* helyét, Sükösd falutól mintegy 8 km-re északnyugat felé, Bodrog és Fejér megyék határa közelében.

Az 1987-ben megjelent 2. kötetben Fejér vármegyénél is szerepel Segesd. Az 1055. évi hiteles és az 1092-re datált hamis oklevél mellett GYÖRFFY ide sorolja az 1211. évi birtokösszeírás *stagnum Secues ~ Segues* adatát is (Gy. 2: 437).

1992-ben jelent meg legkorábbi okleveleink kritikai kiadása. Ennek névmutatójában GYÖRFFY korábbi álláspontja szerint lokalizálja a *Segisti*, *Segisto*, valamint *Segusd* címszók alatt említett tavat, illetve falut, és ettől különböző településként szerepel a Somogy megyei *Segust* (DHA. 1: 506).

1999-ben BENKŐ LORÁND foglalkozott a fehérvári keresztetek 1193. évi adománylevelében szereplő halastavakkal; itt *Quiestou* is terítékre kerül. Ezt írja: „Az oklevél hatodik halastava a *Quiestou* (...). Pontos lokalizációját külön is szerencsésnek mondhatóvá teszi, hogy a tó kettős nevet viselt”, és idéz három idevonatkozó oklevélrészletet. Majd így folytatja: „Igen nagy a valószínűsége annak, hogy ez a *Segesdtó* piscina szerepel a TA.-ben (...); továbbá ez van meg a tihanyi Szent Ányán monostor javainak összeírásában is, melyet hamisítva előbbre keltek: +1092 [1325 k.]: »Villa *Segusd* cum piscina *Segusdtou*, cui vicinatur villa *Holm*« (...). BÁRCZI (...) bizonytalan a lokalizációban, de a Fajstól délre levő *Holm*-nak és az átellenben, a Duna másik oldalán *Tolná*-nak az emlegetése alig hagy a tó fekvésére nézve kétségeket (...). Kétséges viszont, hogy a tó valószínű helyétől (...) délkeletre fekvő *Sükösd* (...) van-e valami összefüggésben a tónévvel.” (BENKŐ 1999: 31–2, 2003: 27).

2005-ben ZELLIGER ERZSÉBET ezt írta: „Halastó Fejér és Bodrog vármegye határán; a név alakilag megegyezik *Segesd* nevével. — A szó a 'domb, halom' jelentésű *seg* szó -s és -d > -t képzős származéka.” (2005: 40).

2008-ban HOFFMANN ISTVÁN tanulmányában a magyar nyelvi szórványok között 82-es sorszámot viselő „lacum *Segisti*” a térképen a mai Bács-Kiskun megyei Sükösd helyére került (2008: 14) pontosan ugyanoda, ahová ERDÉLYI LÁSZLÓ tette száz évvel korábban.

A nyomtatásban megjelent vélemények áttekintése alapján megállapíthatjuk, hogy a 20. és 21. században a tartózkodó BÁRCZI GÉZÁtól eltekintve egyedül PÁPAY JÓZSEF helyezte a *segisti* tavat a Somogy megyei Segesd körzetébe, a többi kutató: ERDÉLYI, JAKUBOVICH, GYÖRFFY, BENKŐ, ZELLIGER és HOFFMANN a Dunától keletre, az egykori Bodrog és Fejér vármegyék határára lokalizálta.

2. Az általánosan elfogadott lokalizációs elképzelés érveinek cáfolata

2.1. A *segisti* tó *Sükösd* közelébe történő lokalizálása

A *segisti* tavat ERDÉLYI LÁSZLÓ lokalizálta *Sükösd* térségébe; emlékeztetek arra, hogy ekkor még *segisto*-nak olvasták. A két név között az I. László korára hamisított oklevél *villa Segusd cum piscina Segusdtou* részlete szolgáltatott kiváló összekötő kapcsolatot: *piscina Segusdtou* szinte kínálta az azonosítást *lacus segisto*-val egyfelől, és *villa Segusd* hangalakja elég jól illeszkedett *Sükösd* nevéhez

másfelől. Azonban közelebről megvizsgálva ezt az azonosítást, lényeges nehézségekkel találjuk szembe magunkat.

Ezek egyike a *Sükösd* településre vonatkozó okleveles adatok feltűnő hiánya. GYÖRFFY GYÖRGY egyetlen további okleveles említését sem adja *Sükösd*-nek az 1330 előtti időből (Gy. 1: 727). CSÁNKI DEZSŐ egyetlen hiteles adata is meglepően késői: *Sykesd*, az 1520–21. évi tized-lajstrom alapján (Cs. 2: 207). Említ ugyan még egy oklevelet: „E helységgel látszik azonosnak a Töttös birtokában 1341-ben említett «*possessio Sokedeghaza*» is”. Túl azon, hogy az azonosításban CSÁNKI maga is bizonytalan, ez az adat sajnos, nincs benne az AOKt. 1341. évi kötetében, annak névmutatója szerint. Ha viszont az okleveles említés valóban *Sükösd* ösére vonatkozik, akkor a név a második *s* hiánya miatt még messzebb kerülne *segisti*-től. Az okleveles adatok hiánya felveti azt a kérdést, hogy vajon létezett-e egyáltalán hasonló nevű település a 11. században a mai *Sükösd* környékén?

Még ennél is súlyosabbak a hangtani nehézségek. Ugyanis minden, a *Sükösd* helynévvel kapcsolatba hozható, általam ismert korai névalak első vokálisa *i*. Ilyen a CSÁNKI által Veszprém vármegyéhez tartozóként felsorolt *Sükösdfalva* 1341-ből való említése: „Villa *Sykesdfolwa*” (1341: A. 4: 98, Cs. 3: 251; ez az adat valóban szerepel az AOKt. megfelelő kötetében a 236-os szám alatt). Vagy Veszprém vármegye főbb birtokosai között említi a *Sükösd* (korontáli) családot egy 1430-beli *Sykwsd* hivatkozás alapján. Küküllő vármegye főbb birtokosai között pedig szerepel a *Sikesd* (teremi) család; róluk azt mondja, hogy a „*Sikesd* (*Sigesd*) név, a család egyik tagjának keresztnéve, mint család- vagy vezetéknev állandósul, következőkép: *Sygesd*, ill. *Sykesd*”. Az előbbihez egy, az utóbbihoz számos okleveles előfordulást ad meg. Azt is megjegyzi CSÁNKI, hogy „A *Sikesd* (*Sükösd*) magyaros név alatt a latin *Sixtus* értendő.” (i. h.).

Ezt a nézetet PAIS DEZSŐ is vallja (1916: 369). Feltűnő, hogy PAIS dolgozatában említett összes korai névalak első magánhangzója *[i]*. PAISot követve a földrajzi nevek etimológusai is elfogadták ezt az eredeztetést. VIRÁGH RÓZSA így vezeti le *Sükösd* nevét: „*S ü k ö s d* < *Siküsd*, *Sikusd* < *Sicust* szn. (< lat. *Sikst* < lat. *Sikstus* (írva *Sixtus*) szn.-ből való elvonnás).” (1931: 76). KISS LAJOS ugyan beleveszi *Sükösd* szócikkébe GYÖRFFY adatai alapján a hiteles és hamis tihanyi említéseket is, de a személynévi eredetre vonatkozóan egy 1274/1328-as *Sycusd* adatot említ (FNESz.).

Látható tehát, hogy az összes, *Sükösd*-del kapcsolatba hozható korai név első vokálisa *i*; az *i* > *ü* labializáció problémamentes, jól ismert jelenség (E. ABÁFFY 2005: 323–4). Ezzel szemben a *segisti* első vokálisa *e*, s ebből törvénytörően nem lesz *i*, illetve *ü*. Tehát hangtörténetileg *segisti* és *Sükösd* összekapcsolása aligha lehetséges.

BÁRCZI GÉZÁnak az a kifogása, hogy „a *segisti* g-jével nehezen illik (...) *Sükösd*höz” (1951: 59), csak egy másodlagos jelentőségű különbségre mutat rá.

A fontosabb nehézség a hangsúlyos, első szótag magánhangzója. Feltételezem, hogy erre az aligha feloldható nehézségre gondolva írta BENKŐ LORÁND a 14–15. századi oklevelekben említett *Segeftho*-ról: „Kétséges viszont, hogy a tó valószínű helyétől (...) délkeletre fekvő *Sükösd* (...) van-e valami összefüggésben a tónévvel.” (1999: 31–2, 2003: 27)

2.2. Áttekintés a *Quiestho* és *Segestho* tóneveket említő oklevelekről

Mivel ERDÉLYI LÁSZLÓ érvei nem bizonyultak elég erősnek, így a *segisti* tó *Sükösd* környékére történő lokalizálásának alapját a fehérvári keresztések *Quiestho* halastavának több, 14–15. századi oklevélben megemlített másik neve, a *Segestho* szolgáltathatja. Vizsgáljuk meg ezeket az okleveleket!

A tónevek az alábbiakban ismertetésre kerülő oklevelekben meglehetősen változatos alakban szerepelnek: egyfelől a *Quiestho*, *Quiesto*, *Kiestho*, *Kyestho*, *Kyesto*, *Kyesthyw*, de még *Quiesd* alakban is, másfelől a *Segestho*, *Segwsdtho*, *Segesthow* és a *Segesd* változatok fordulnak elő.

A *Quiestho* nevű halastó a fehérvári keresztések 1193. évi adománylevelében már szerepel mint a Halász nevű birtokhoz tartozó nyolc halastó egyike. Az alábbi oklevelek azt mutatják, hogy a „*Quiestho* alias *Segestho*” birtoklásáért folytatott küzdelem — amely hol a nyers erő, hol a jobbiztosító oklevelek eszköztárát használta —, hosszú időn keresztül tartott.

A fehérvári keresztések Halász nevű birtoka felmerül Kont Miklós nádornak 1366. június 7-én a kalocsai káptalanhoz intézett oklevelében, amelyben a nádor a Jeruzsálemi Szent János Keresztes Rend magyarországi és szlavóniai perjele, Baldonus, valamint Donatus alperjel panaszára *Food* és *Halaz* birtokoknak a keresztések számára történő visszaadását rendeli el (CD. IX/7: 245–8/165). Ekkor a néhai Paksi Olivér tárnokmester fiai szerették volna megszerezni a birtokokat, akik — az apjuktól látott példát követve — a későbbiek folyamán is nagy igyekezettel próbálták a faddi halószóhelyeket birtokba venni: Rodosz szigetére ellátogatva még a keresztes lovagok nagymesterétől is kicsikartak egy birtokcserét engedélyező oklevelet (CD. IX/5: 149–51/71).

A birtokperек során Kövestó neve először 1370-ben merül fel. A veszprémi káptalan által 1370. május 22-én kibocsátott oklevélből kiderül, hogy az előbb említett Baldonus perjel és Donatus alperjel azért tiltakoztak, mert Halmi Péter fia István a keresztések *Halaz* nevű birtokához tartozó *Quiestho* halastavat *Segestho*-nak (máshol *Segwsdtho*-nak) nevezve azt elfoglalta (CD. IX/4: 258–60/153). Az oklevélből megtudjuk, hogy az illető Halász nevű birtok „in Comitatu Albensi” található, s azt a keresztések egyházuk megalapítása óta, „amely emberemlékezetet felülmúló” idővel ezelőtt történt, békésen birtokolták, s annak felsorolását olvassuk, hogy a tavat korábban ki mindenki bérelte tőlük évi díj fejében. Nyilvánvalónak tűnik, hogy az átnevezés és az elfoglalás összefüggnek egymással, mégpedig kétségtelenül az átnevezés volt hivatott arra, hogy jogalapot szolgáltatson Halmi Istvánnak a tó birtokbavételéhez. Egy hónappal később,

1370. június 26-án a fehérvári káptalan is kiállított egy, a veszprémiével szinte szószerint megegyező szövegű oklevelet (DL. 106156). Ennek szövegét FEJÉR nem közli, de a veszprémi káptalani oklevélhez fűzött jegyzetében utal egy ilyen létezésére. Emellett korábban már közölte ez utóbbi regesztáját, csak tévesen 1360. június 26-i dátummal (CD. IX/3: 196/92). A káptalan a kereszteseknek adott igazat.

A másfél évtizeddel később a királynő elé került ügyben már nemcsak a *Quiessd* (másképpen *Segesd*) nevű, hanem két másik halastó: Gorumbuta és Narasd, valamint két birtok, Halász és Dolosa is vita tárgyát képezte. 1385. február 19-én Mária királynő Visegrádon kelt oklevelében „megparancsolja a székesfehérvári káptalannak, hogy a kereszteseket vezessék be Halaz, Dolosa, és *Quiessd*, most *Segesd*, Gorumbuta, és Narag, most Narasd nevű halászhelyek birtokába.” (CD. X/1: 223–4/115). Ennek megtörténtéről tájékoztat a fehérvári káptalan 1385. március 4-én kelt, eredetiben fennmaradt oklevele (DL. 106201), mely szerint „a királynő parancsára Chepch-i Benedek fia Kelemen királyi ember és István pap február 27-én bevezetik a kereszteseket Halaz, Dolosa és a környező *Quiessd*, jelenleg *Segesd*, Gorumbuta, Narag, jelenleg Narasd halászhelyek birtokába”. (Ezt az oklevelet fenntartotta a fehérvári káptalan 1424. március 28-án kelt átírása is: DL. 106303. FEJÉR GYÖRGY az oklevél szövegét a fehérvári káptalan 1446. évi átírása alapján közli: CD. X/1: 233–5/122.)

A Halász-birtok ügye azonban ezzel nem rendeződött, mivel a tó bitorlása apáról fiúra szállt: a 15. század elején már Halm-i Péter fia István fia Jakab tartja birtokában a halastavat. Egy 1400. július 29-i keltezésű oklevélben a fehérvári káptalan Zsigmond királyhoz fordul amiatt, mert Jakab a fehérvári keresztesek halászi halastavát elfoglalta (CD. X/2: 801–2/403, Zs. II/1: 51/420). A Zsigmond-kori oklevéltár kommentárban közli, hogy egy szó utólag, más kézzel lett az oklevélbe betoldva és megjegyzi: „A királyi cím, amely Zsigmondot birodalmi helytartónak és Csehország kormányzójának mondja, az oklevél hamisítvány voltát tanúsítja.”

Majd ismeretes a kalocsai káptalan 1407. július 29-én keltezett jelentése Zsigmond királyhoz, amely szerint a káptalan „Fejér megyében *in districtu Sarkwz* vizsgálatot tartva megállapította, hogy a keresztesek *Halaz* nevű birtokához tartozó *Quiesto* halastavat Halm-i Péter fia István fia Jakab, miután azt elődei *Segesthow*-nak nevezték el, elfoglalva használja, miért is eltiltja őt attól” (CD. X/4: 647–8/309, Zs. II/2: 75/5650, DL. 106245). Ehhez a Zsigmond-kori oklevéltár megjegyzése: „A keltezésben a *septimo* szó, a *potentialiter et indebite occupative uteretur* kifejezésben pedig az *occupative* szó más kézzel utólag van betoldva. Zsigmond címe: Magyarország, Dalmácia, Horvátország királya, brandenburgi örgróf korábbi állapotnak felel meg.” (i. h.).

1422. november 30-án ismét amiatt tiltakozik István, a fehérvári konvent tagja Nagymihályi Albert vránai perjel és a fehérvári keresztesek nevében a kalo-

csai káptalan előtt, mert Halum-i István fia Jakab a *Halaz* birtokhoz tartozó *Kiestho* nevű halastavat elfoglalta. A káptalan a birtoksértőt ettől eltiltja (CD. X/6: 492–3/204, Zs. IX, 387/1210, DL. 106301).

1424. március 23-án kelt Zsigmond király oklevele a fehérvári káptalanhoz, amelyben „megparancsolja, hogy a székesfehérvári kereszteseknek a káptalan sekrestyéjében vagy más őrzőhelyén lévő, Dolosa birtokra és az ahhoz tartozó *Quiesd*, másnéven *Segesd*, Gorombuta és Naragh, vagy Narasd nevű halászóhelyekre vonatkozó okleveleket keressék ki és írják át, továbbá adják ki a kereszteseknek, hogy peres ügyeikben azzal védekezhessenek.” S alig öt nappal később már jelenti is a fehérvári káptalan, hogy „a király parancsára előkeresték levéltárukából és átírva kiadták a székesfehérvári kereszteseknek a náluk lévő Dolosa és az ahhoz tartozó *Quiesd*, másnéven *Segesd*, Gorombota, Narasd, vagyis Naragh halászóhelyekre vonatkozó okleveleket” (DL. 106303).

Ekkoriban már Halm-i István unokái is a pereskedés részeseivé váltak. Ugyanis Kompolti István országbírónak a székesfehérvári káptalanhoz 1424. június 27-én küldött idézőleveléből megtudjuk, hogy: „Halmy-i István fia Jakab, Vörös (rufus) Mihály, Jakab fiai: János, István és György, valamint leányai: Orsolya, Ilona és Dorottya, nemkülönben Vörös (rufus) Mihály fia Péter, János, Gáspár és Pál, mivel a Ponka halastóhoz tartozó *Kyestho* ügyében május 1-én nem jelentek meg a vránai perjellel szemben, megidézük őket augusztus 1-jére.” (CD. X/6: 669–70/301, DL. 106307).

A bitorlók azonban ezt a lehetőséget is elmulasztották. Ezért 1425. március 4-én Kompolti István országbíró a székesfehérvári káptalannak megparancsolja, hogy a többszöri idézésre meg nem jelent Halmi-i Vörös (rufus) Mihályt idézzék meg április 14-re a vránai perjellel szemben a Ponka halastóhoz tartozó *Kyesto* ügyében (DL. 106312). Kompolti István halálát követően Pálóci Máté veszi át az országbírói hivatalt és ezzel *Kyestho* ügyét is. Pálóci Máté rendkívül részletes és terjedelmes perbeidéző parancsot küld 1425. május 25-én a székesfehérvári káptalannak, „mivel Halum-i István fia Jakab a királyi mandatummal április 15-ről május 1-re halasztott időpontban, — Nánai Kompolt István halálával — Pálóci Máté országbíró előtt nem jelent meg, ezért megidézük augusztus 1-re *Kyesto* ügyében” (CD. X/6: 763–7/344, DL. 106315). Az országbíró külön perbeidéző parancsot küld Jakab fiának, Györgynek (CD. X/6: 772–3/349, néhány betű eltéréssel, azonos szöveggel: X/6: 776–8/351).

S ha talán ekkor sikerült is a kereszteseknek birtokba venniük a halastavat, alig négy év múlva a veszprémi káptalan Zsigmond királynak küldött, 1429. július 18-i jelentéséből arról értesülünk, hogy „július 2-a körül Farkas Pál Tholnawar-i jobbágyaival Fayd birtok Althalberek nevű erdejét és a *Kyesthyw* nevű halastavat elfoglalták, amivel a perjelnek több mint 300 új forintnyi kárt okoztak” (CD. X/7: 127–9/29, DL. 106330).

2.3. Következtetések a *Quiestho*-t és *Segestho*-t említő oklevelek alapján

Milyen következtetések levonását teszik lehetővé a néhány halastó feletti birtokjogért hat évtizeden keresztül meg-megújuló erővel folyó küzdelemről tájékoztató oklevelek? Abból, hogy a döntések a keresztesek javára szóltak és mindig az ellenérdekű fél igyekezett kibújni a bírói döntés alól, arra következtethetünk, hogy az igazság a fehérvári keresztesek oldalán állt. Ezt a feltételezésünket a szerencsésen fennmaradt 1193. évi oklevél is megerősíti.

A hosszú időszak alatt kiadott több oklevél egyértelműen megfogalmazza, hogy a tó átnevezését a halastavat éppen bitorló személy, illetve ősei hajtották végre, így a veszprémi káptalan 1370. május 22-én, valamint a kalocsai káptalan 1407. július 29-én keltezett oklevele. Sőt még arra is van utalás az előbbiben, hogy az átnevezés és az elfoglalás egyszerre történt.

Nézetem szerint a fentiek meggyőzően igazolják, hogy az eredetileg *Quiesto* nevű halastó átnevezését a jogtalan birtokbavételt valamiképpen igazolni próbáló szándék motiválta. Vagyis azon oklevelek alapján, amelyek kétféle néven említik a halastavat, semmiképpen nem vonhatunk le olyan következtetést, hogy a *Segestho* forma a 11–13. században is valóban használt neve lett volna a pereskedés tárgyát képező *Quiesto*-nak. Még azt a feltételezést is megkockáztatom, hogy 1385 után, amikor már három halastó feletti jog képezte a pereskedés tárgyát, a *Narag* nevű tó azért lett a kissé eltérő és bizonyára használt *Narasd* néven is megemlítve, hogy *Quiesto* kétféle elnevezése, különösen az eredetitől lényegesen eltérő új neve ne legyen túlságosan feltűnő, kirívó a vitában ítékezni hivatottak számára.

Végigolvasva ERDÉLYI LÁSZLÓ kritikus elemzését a tihanyi apátság „kritikus” okleveleiről, okkal lepődünk meg a hamisítások rendszerének kifinomultságán, de hasonló csodálkozásra készíthet bennünket a hamis veszprémvölgyi oklevelek ügye is, amelyet néhány évvel ERDÉLYI után HÓMAN BÁLINT vizsgált meg (1911: 167–73).

Hogy a fenti csalárd birtokbavételhez miképpen kapcsolódott a tihanyi apátság Szent László korára hamisított oklevele, az idézett oklevelekből nem tűnik ki. De talán nem alaptalan az a feltevés, hogy jelentőséggel bírhatott Halmi István leszármazottainak pereskedésében a hamis birtoklevél „*Villa Segusd cum piscina Segusdtou, cui vicinatur villa Holm*” részlete (PRT. 10: 499), amely támaszkodott az 1055. évi oklevél *segisti* tóra utaló adatára, és ehhez hozzátoldotta a *cui vicinatur villa Holm* kitételt. Ennek a hamisított oklevélbe történő befoglalása bizonyosan konkrét célok miatt történhetett. Ez lehetett esetleg közvetlenül az apátság birtokba juttatása — nyilván pereskedések árán —, de mivel a veszprémi káptalan 1370. május 22-én kiadott okleveléből tudjuk, hogy korábban a halastó hasznosítása bérbeadással történt, ezért sokkal valószí-

nübb, hogy az erőszakos birtokbavétel és azt jogi háttérrel megtámogató hamis oklevél egyaránt szolgáltni próbálta a halastavat birtokban tartó személy és a tihanyi apátság érdekeit.

Annak igazolására, hogy a hamisítók eszköztára mennyire kifinomult volt, és hogy alkalmasint a fehérvári keresztesek is élhettek — vagy kénytelenek voltak élni — hasonló eszközökkel ellenfeleikkel szemben, egy *Quiesto*-hoz közeli területre, csak épp a Duna másik oldalára vonatkozó példát említék. Az oklevél a fehérvári keresztesek iratai között maradt fenn, mint II. András adománylevelének részlete, a *Feldwary* és *Foud* közt fekvő földjük határainak leírásával, s amelyet 1417-ben Garai Miklós nádor írt át (CD. V/1: 295–6, VII/5: 202–3/97). Azonban, mint SZENTPÉTERY IMRE megállapította: „A töredék (...) nem a székesfehérvári keresztesek okleveléből való (ilyen nem is volt), s a határleírás nem is a keresztesek földjére vonatkozik, hanem az 1211.-i tihanyi oklevél részlete.” (RegArp. I, 85/264).

2.4. Az I. László korára datált oklevél hamisításának idejéről

Szükségesnek érzem, hogy röviden kitérjek a Szent László korára hamisított oklevél hamisítási idejének kérdésére. Ugyanis a fentiekben azt a feltételezést fogalmaztam meg, hogy a hamis oklevélnek szerepe lehetett az 1370-ben kezdődött és 1425-ben még folyamatban lévő peres ügyben, és mivel az 1370. évi vallomások szerint ezt megelőzően háborítatlanul adták bérbe a halastavat a fehérvári keresztesek, ezért *Segusdtou*-nak *Holm* közelében történő okleveles említése csak 1370-től kezdve bírhatott jelentőséggel a perek folyamatában. A figyelmes olvasóban nyilván felvetődik a kérdés, hogy ezzel hogyan egyeztethető össze a hamisítás GYÖRFFY GYÖRGY által 1324 körülre tett időpontja (DHA. 1: 281–2). Ennyire előrelátók lettek volna a tihanyi apátságban?

Noha GYÖRFFY GYÖRGY 1953-ban még ERDÉLYI LÁSZLÓ datálását elfogadta (1952–1953: 102, 233. lábjegyzet), de 1966-ban németül (GYÖRFFY 1966), majd 1968-ban magyarul is megjelent dolgozatában azt írta: „Erdélyi a két szöveg hamisítását 1389/90-re datálta (...). Az 1092-i oklevelet átíró 1274-i oklevelet azonban már 1325-ben is említik egy kellő alappal nem támadható oklevélben, az 1092-i birtokfelsorolásban pedig olyan vitás birtokok szerepelnek (pl. *comitatus Posega, Nena*), amelyekre az apát csak 1324 körül formálhatott igényt. A hamisítás időpontját a »Diplomata Hungariae Antiquissima« számára készített kiadás kommentárjában bővebb megokolással 1324 tájára teszem.” (GYÖRFFY 1968: 5, 9. lábjegyzet). Ezután még egy negyed évszázadot kellett várnia a magyar tudománynak arra, hogy az ígért mű megjelenjen. Itt GYÖRFFY fenti indokait részletesebben is kifejti; egyfelől arról, hogy az 1325. évi oklevelet miért nem tartja — ERDÉLYI-vel ellentétben — hamisnak (DHA. 1: 278–9, 9. lábjegyzet), másfelől milyen érvek alapján gondolja, hogy az 1092-re hamisított oklevél már 1324 körül elkészült (DHA. 1: 281–2).

Terjedelmi okokból mellőznöm kell GYÖRFFY érveinek elősorolását és részletesebb elemzését, ezért csak az ezek vizsgálatából levont következtetéseimet közlöm. GYÖRFFY érvei figyelemre méltóak és arra utalnak, hogy három konkrét birtoktest tekintetében a tihanyi apátságnak valóban 1324 körül állt érdekében azokra vonatkozó tulajdonjogot bizonyító hamis oklevelek elkészítése. GYÖRFFY ERDÉLYITől különböző módon rekonstruálja az egyes hamis oklevelek készítésének sorrendjét és egymáshoz való viszonyát, de véleményem szerint nem cáfolja ERDÉLYI gondos elemzésének azt a következtetését, hogy a k o r u n k r a j u t o t t s z ö v e g ű h a m i s o k l e v é l 1 3 8 9 – 9 0 - b e n k é s z ű l t . Kétségtelenül indokolt GYÖRFFYnek az a megállapítása, hogy az 1092-es oklevél összeállítója használta I. István király tihanyi hamis oklevelét, továbbá használta I. András oklevelét és ennek II. András által készített megújítását, I. Béla király 1061. évi oklevelét, Dávid herceg 1090 körül kiadott adománylevelét, IV. Kelemen pápa 1267-es bulláját és IV. László 1278-as privilegium levelét (DHA. 1: 281).

Magam azt feltételezem, hogy a fentiekén kívül korábban készített hamis oklevelek szövege is beleépült a Szent László idejére datált oklevélbe, így a GYÖRFFY gondolatmenete alapján feltételezhetően 1324 körül készültek is, továbbá egy 1370-ben készült oklevélé, s ebből ered a „Villa *Segusd* cum piscina *Segusd-tou*, cui vicinatur villa Holm” részlet.

2.5. A *Secues/Segues* tó *Sükösd* közelébe történő lokalizálása

Amint a kutatástörténeti összefoglalóban láttuk, GYÖRFFY 1987-ben Segesd adatai közé sorolja a TA. *segisti* tava mellett az 1211. évi birtokösszeírás *stagnum Secues* (a fogalmazványban *stagnum Segues*) adatát is.

Az 1211. évi oklevélnek erről a részletéről ERDÉLYI LÁSZLÓ ezt írta 1904-ben: „Secues (Segues) stagnum: Székös (Szikes) tó Faddnál” (1904: 399). Majd 1908-ban: „Ugyanazon nembeliek (halászsok) laknak a *Szeges* (Secues, Segues, v. ö. a határjárás végén *Zegge*, *Zegthelegu*) tapon” (PRT. 10: 419). ERDÉLYI tehát a nevet korábban *Székös*-nek vagy *Szikes*-nek, később *Szeges*-nek olvasta, s összekapcsolta a *Zegge*, *Zegthelegu* helynevekkel. Ez bizonyosan téves összekapcsolás, mivel az oklevél helyesírása alapján a *Zegge*, *Zegthelegu* szókezdő hangja *sz*, a *Secues/Segues* esetében valószínűen *s*. Itt jegyzem meg, hogy a mai Fadd területén ismert a *Várszeg* helynév (TMFN. 92/88: *Várszeg*, *Fősvárszeg*, 92/89: *Ásóvsárszeg*, 92/168: Kompátkelőhely *Várszegre*, 92/169: *Várszeg*).¹

---

¹ A földrajzi névgyűjteményekre történő hivatkozásaim esetében a lehető legkönnyebb visszakereshetőség érdekében az alábbi eljárást alkalmazom. Ha az adattári részen belül adatra hivatkozom, akkor nem az oldalszámot, hanem a település számát, majd azt követően / jellel elválasztva a településhez tartozó adat sorszámát közlöm. Ha ugyanazon településhez tartozó több adatra hivatkozom egymás után, akkor a / jelet követően vesszővel elválasztva közlöm az adatok sorszá-

GÁCSER IMRE 1941-ben megjelent munkájában gondosan elemezte az 1211. évi összeírás hangtani és helyesírási sajátosságait. Ezt mondja: „A fogalmazvány helyesírása (...) gondosabbnak és következetesebbnek látszik, mint a hitelesített példányé.” (1941: 3); „A fogalmazvány helyesírása, kivéve utolsó negyedét, amely a helyesírását tekintve, sok hasonlóságot mutat a hitelesített példányéval, kissé korábbinak látszik.” (i. m. 14). A *stagnum Secues/Segues* részlet a szöveg első háromnegyedén belül fordul elő. A fenti észrevételek alapján vegyük mérvadónak a fogalmazványbeli *Segues* alakot. A *gu* betűkapcsolatot joggal tekinthetjük a *g* hang jelének, amiképpen ezt a jellegzetességet a szakirodalom a 12. századi és 13. század eleji oklevelek helyesírásában többször is kimutatta (KNEZSA 1928: 265, BÁRCZI 1935: 77, SZABÓ 1937: 108, GÁCSER 1941: 9).

Vizsgáljuk meg, hogy *stagnum Segues* mennyiben lokalizálható a mai Sükösd körzetébe, az egykori Fejér és Bodrog vármegye határára! *Fotud*-ot a mai Faddal azonosítva és azt feltételezve, hogy az itteni szolgáltók felsorolása közben említett, a *Segues* tó „felett” élő halászok is a mai Fadd közvetlen környezetében éltek, *stagnum Segues* meglehetősen távol eshetett a mai *Sükösd* településtől. Ugyanis Fadd és Sükösd távolsága elég jelentős, légvonalban kb. 20 km. Az is biztosan állítható, hogy már a 13–14. században is a Duna ágrendszerének különböző oldalaira estek: Sükösd a bal parttól keletre, Fadd pedig a jobbparton volt; s mivel észak-dél irányú távolságuk mintegy 18 km, az semmiképp sem mondható, hogy egymással szemben lettek volna a Duna két oldalán.

Ami *Segues* és *Sükösd* összekapcsolhatóságának hangtörténeti problémáit illeti, pontosan ugyanazok a nehézségek merülnek fel, mint amelyekről korábban *segisti* és *Sükösd* összetartozásának cáfolatakor írtam. Tehát *stagnum Segues* Sükösdhöz kapcsolása mind földrajzi, mind hangtörténeti okokból erősen kétséges. S mivel elvesztettük *lacus segisti*-nek *Sükösd* közelébe történő, általánosan elfogadott lokalizációjának utolsó indokát is, helyesnek látszik visszatérni PÁPAY JÓZSEF 80 év előtti elgondolásához.

3. *Lacus segisti* = Segesd település tava?

3.1. A somogyi Segesd település névalakjai

PÁPAY JÓZSEF ezt írta: „*segisti* (...) a somogymegyei *Segesd* helynévnek felel meg (...) *Segesd* már az Árpádok korában királyi birtok volt, s egy 1269. évi oklevélben »*Predium nostrum (regis) de Segust*« néven említik. (...) Az a tó tehát, amelyet András király a tihanyi barátoknak adományozott, minden valószínűség szerint a somogymegyei *Segesd* határában lehetett.” (1927: 213, 214).

BÁRCZI GÉZA szerint „a név teljes azonosságán kívül semmi érvet sem lehet felhozni sem a feltevés mellett, sem ellene” (1951: 59). Bár BÁRCZI a névalakok

---

mát. Amennyiben a hivatkozásom az adattári részen kívülre utal, pl. a földrajzi köznevek értelmezésére vagy a névmutatóra, akkor az oldalszámot adom meg.

teljes azonosságáról beszél, ez apró pontosítást igényel, mivel *segisti* végvokálisa Segesd névalakjaiból hiányzik, de ezt jól ismert hangtörténeti változások indokolják (E. ABAFFY 2005: 321–3). Egy másik különbség, hogy *Segesd* neve *-d*-re végződik, szemben a *segisti*-ben ennek megfelelő *-t*-vel. PÁPAY kétségtelenül azért választotta épp a fentit CSÁNKI adatai közül, mert nála ez az egyetlen *-t* végű, noha nem a legkorábbi. PÁPAY elgondolása mellett szól, hogy a *Segesd*-et említő, az elmúlt évszázadban napvilágra került oklevelek közül a l e g k o r á b b i a k é p p e n - t v é g ű n é v a l a k o t t a r t a l m a z n a k .

Segesd nevének legkorábbi említése a fehérvári keresztesek 1193. évi birtokösszeíró oklevelének egyik határleírásában található, az „*In(de) ad via(m) sequest*” kifejezésben. Bár a szóközepi *q* a ma szokásos nyomtatott *g* alakjához nagyon hasonló, de összevetve az oklevél többi *q* és *g* karakterével, megállapítható, hogy a szóban ehelyütt *q* látható. Amint a 2.5. alfejezetben már röviden említettem, az *e* és *i* előtt álló *g* hang lejegyzésére — a *gy*-től való megkülönböztetés céljából, francia hatás következtében — a 12. században használatos volt a *gu* betűpár. Ehhez hasonlóan fordul elő a *qu* betűpár is mint a *k* hang jele; ez is egyértelműen francia hatás következménye (BÁRCZI 1935: 77; lásd még KNEZSA 1928: 264, GÁCSER 1941: 9). BÁRCZI egyébként kifejezetten franciás helyesírásúnak említi a fehérvári keresztesek 1193. évi oklevelét. Az alábbiakban ismertetendő számos korai névalak *g*-je miatt azonban azt tételezem fel, hogy itt valószínűleg nem *sequest*-et, hanem *segest*-et szándékozott írni a másoló, s csak az írott formájukban egymáshoz rendkívül hasonló betűk közül nem a megfelelőt írta le.

Időben következő hiteles adat Segesd nevére a veszprémi káptalan levéltárában fennmaradt egyik oklevélben található. Ez a rendkívül érdekes okmány 1216. április 11-én kelt, és a III. Ince pápa megbízásából János esztergomi érsek és Róbert veszprémi püspök között a lateráni zsinaton létrejött egyezséget tartalmazza. Ebben olvasható az *Eccl(es)iam de Segest* kifejezés.

Róbert püspök 1226-ban *Segust*-ről keltezett oklevelet (ÁÚO. 6: 433/275).

Segesd időben következő említései Rogerius „Siralmas éneké”-ben maradtak fenn, de mivel ennek szövege csak Thuróczy János 1488-ban kiadott krónikájából ismert, ezért az itt olvasható hibás *fegusd* és *Segesdinum* alakok valószínűleg nem követik hűen a kéziratot (SRH. 2: 571, 15. sor; 575, 24. sor). Ugyanis IV. Bélának 1242-ből, illetve 1244-ből való, Segesdről keltezett okleveleiben a *Segust*, illetve *Seguest* változatok szerepelnek (RegArp. I, /727, /785). Hasonlóképpen *Segust* névalakot tartalmaz IV. Béla egyik 1245. évi oklevele is (H. 8: 45–6/33), valamint feleségének, Mária királynénak egy 1248. évben kiadott oklevele (SMIČIKLAS, CD. 4: 374–6/332, fényképe: DL. 33406). Megjegyzem, hogy ez utóbbi oklevélnek a pozsegi káptalan által 1300-ban készített átiratában már *Segusd* szerepel (ÁÚO. 2: 202–4/128, DL. 32691).

A *-d* végű alakok egyébként először a 13. század 60-as éveiben bukkannak fel (1266: *Matheus archidiaconus Segusdiensis*, GUTHEIL, VVO. 47–8/22,

OL. DF. 200666). De még 1271-ben is V. István király *Segust*-ról keltez okleveleket (RegArp. II/1: /2081, /2082; ÁÚO. 8: 419/289, 421/291).

Összefoglalva tehát, *Segesd* nevének a 13. század közepe előtti lejegyzéseiben kétségtelenül *-t* volt, megegyezően a *segisti* névalakokkal.

Végül hasonlítsuk össze *Segesd* legkorábbi említéseinek és a *segisti* tónévnek a második vokálisait! Az 1193. évi *sequest* adatot — a 13. században számos esetben konzekvensen jelentkező szóközepi *g* miatt — íráshibának gondolom, s a névalakot *sequest*-re korrigálom. Eszerint mind az 1193. évi adat, mind az 1216. évi *Segest* településnév a [*segöst*] átírása, melynek második magánhangzója *ö*. A 13. század második negyedéből való *Segust* változatok [*següst*]-jében ez viszont *ü*. Összevetve ezeket a *segisti* *i*-jével, az ómagyar hangtörténet ismert jelenségével találkozunk: a palatális *i* nyíltabbá vált vagy labializálódott (E. ABAFFY: 2005: 320).

A fentiek alapján hangtörténetileg nem látszik semmi akadály annak, hogy a *segisti*-t azonosítsuk *Segesd* nevének korai változatával. Mivel a *Segesd* településnév — Erdélyen kívül — nem ismeretes Magyarországon, ez önmagában elég erős érvet jelent a PÁPAY-féle lokalizáció mellett.

3.2. Hol lehetett a *segisti* tó *Segesd* körzetében?

Segesden és a környező településeken, így Somogyszobon, Ötvöskönyiban, Kutason számos mai helynév utal arra, hogy errefelé korábban rengeteg kisebb-nagyobb tó volt, melyek jelentős része ma már száraz terület; csak a régi helynevekben tükröződnek vissza az egykori tavak (SMFN. 1140 tó a.)

A mai térkép szerint jelentősebb tavat *Segesd* körzetében a településtől 5-6 km-re kelet felé találunk, amely a dél felé folyó Rinya által táplált jelentős halastó; közel 1300 m hosszú, de szélessége nem több 100 m-nél. A tó a *Segesd* és *Kutas* között húzódó határvonal mentén fekszik; SMFN. ezt írja róla: „*Halastó [Víztorló]* (...) 1964-ben létesítették.” (SMFN. 208/165). A környezetében fennmaradt korábbi helynevek azonban bizonyossá teszik, hogy helyén korábban is tavak voltak, s a mai *Halastó* déli végén egykor malom működött. A tórendszerre utaló helynevek: 208/127, 128, 129, 132, 151, 152, 154, 168; a malomra utaló helynevek: 208/166 (*Malmi-düülő*), 169 (*Malmi-ut*).

Tehát PÁPAY JÓZSEF elgondolásának lényegét elfogadva feltételezem, hogy az 1055. évi tihanyi oklevél *segisti* tava a mai *Segesd* és *Kutas* határán elhelyezkedő nagy halastó helyén lehetett, az északi szélesség 46° 20' 17" — 46° 21' 00" és a keleti hosszúság 17° 24' 32"– 17° 24' 39" között.

3.3. Apáti helynevek *Segesd* határában

Egy észrevétel talán egy további érveléssel támogathatja ezt a lokalizálást. „Somogy megye földrajzi nevei” több mint 40 ezer helynévadatot regisztrál, közülük a névmutató tanúsága szerint mindössze tíz rendelkezik *Apáti*- előtaggal, s ebből

kilenc éppen Kutas nyugati szélén, az előbb vizsgált halastó keleti partján bukkan fel.

Először is vizsgáljuk meg, hol voltak *Apáti* nevű helyek a középkori Somogy megyében! CSÁNKI három ilyen településről tud: egyik Kaposvár környékén, a másik Bár vidékén, a harmadik Szigetvártól északnyugatra feküdt. LIPSZKY térképe egy ezektől különböző *Apáthi* nevű prédiomot is mutat, Segesdtől mintegy 5–6 km-re keletre. Így az nem meglepő, hogy pontosan a LIPSZKY térképén jelzett *Apáthi* körzetében találjuk a kilenc *Apáti*- kezdetű helynevet Kutas területén: 208/109, 110, 111, 112, 127, 128, 150, 153, 168. Ami rendkívül figyelemre méltó, hogy ezek a helyek *á t f e d é s b e n v a n n a k* az előbbieken számbavett, az egykori tórendszerre utaló helynevekkel. A tórendszerre utaló 11 darab és az *Apáthi*- előtagú 9 helynévből 3 közös, így például a 208/168 számú az *Alsó-nagy-tói-dűlő* nevet viseli, ami a régi kataszteri térkép szerint *Apáti mező* része volt. Az összesen 17 adat észak-déli irányban 2 és fél km hosszú, 1 km széles sávon belül helyezkedik el.

Az erre utaló adatok hiánya miatt kizárhatónak tartom, hogy a tihanyi apátság több évszázadon keresztül folyamatosan birtokolta volna ezt a területet. Legalábbis ERDÉLYI LÁSZLÓ a tihanyi apátságra vonatkozó oklevelek *Apáti* adatait vagy magán a Tihanyi félszigeten fekvő Apátira (PRT. 10: 242–7), vagy a Bár közelében fekvő Apátira (PRT. 10: 409–12), vagy a Török falunál lévő Apátitelekre (PRT. 10: 61, 349, 664), vagy a Telekinél lévő Apátivölgyre (PRT. 10: 366–8, 651, 654) vonatkoztatta, de egyiket sem Segesd közelébe helyezte.

Segesd környéke a 13. század végén a királyné fennhatósága alá tartozó *comitatus Segesdiensis* része volt, de amint az 4.3. alfejezetben látni fogjuk, egyes birtokok elajándékozásáról már 1269-től vannak okleveles adataink. Későbbi, ugyanebben a körzetben történt királyi-királynéi adományokról lesz szó a II. rész 1.5. alfejezetében. Ha valóban a tihanyi apátság birtokolta a tavat a 11. században, később valószínűleg visszakerült az uralkodócsalád tulajdonába. Mindazonáltal a helynevek stabilitása alapján feltehető, hogy a 19. század elején feljegyzett *Apáthi* prédiumnév több évszázaddal korábbi eredetű, ami arra mutat, hogy a tavat, illetve tórendszert egykor egy apátság birtokolta.

4. További megjegyzések *lacus segisti*-vel kapcsolatban

4.1. A *stagnum Segues* és *lacus segisti* összetartozásának lehetőségéről

A 2.1. alfejezetben azt indokoltam, hogy miért nem fogadható el *lacus segisti* és *Sükösd* egyeztetése, a 2.5. alfejezetben pedig — az 1211. évi összeírásban a Fotud-i szolgálók felsorolása közben említett — *stagnum Segues* és *Sükösd* összetartozása ellen érveltem. Most azt a kérdést vizsgálom meg, hogy vajon összetartozhat-e *lacus segisti* és *stagnum Segues*?

Amint a 2.5., majd a 3.1. alfejezetben említettem, a *gu* betűkapcsolat a *g* hangot jelöli, s az 1055. és 1211. közötti másfél évszázad kellően indokolja a szóvégi

-i eltűnését a *segisti*-ből. Így, ha figyelembe vesszük Segesd nevének egybecsengő 1193. évi *Seguest* és 1216. évi *Segest* alakját, akkor az 1211. évi *Segues*-hez képest az eltérés „mindössze” annyi, hogy az utóbbiban hiányzik a *-t* (helynév)képző. Vagyis *lacus segisti* és *stagnum Segues* azonossága nem szükségszerű, de lehetséges: vonatkozhatnak különböző tavakra, de akár ugyanarra is. Mivel a *segisti*-t Segesd tavának tekintettem és a település közelében lokalizáltam, ezért ha *stagnum Segues*-t *Fotud* (azaz Fadd) közelében keressük, akkor a két tó nyilvánvalóan különböző. De elképzelhető más lehetőség is!

Az 1211. évi tihanyi összeírás egy rendkívül terjedelmes oklevél, nyilván alapos előkészítő munka előzte meg az összeállítását. Az oklevél szövege folyamatos, de ERDÉLYI LÁSZLÓ körültekintő közlésében külön bekezdésekbe kerültek a különböző birtokokra vonatkozó részek és az egyes birtokokat meg is számozta. Így ebből látható, hogy az oklevélben helyenként korábban már tárgyalt birtokokhoz tartozó egyes adatok csak néhány további birtok ismertetése után kerülnek sorra. Ilyen következetlenséget többet is találunk az oklevélben, így a 10. számú *villa Fured* után a korábban hatodikként tárgyalt *villa Ozoufeu* jobbágysai kerülnek említésre (PRT. 10: 506), a 13. *villa Vazil* után a 11. *villa Dercuche* pár szolgálója szerepel (PRT. 10: 507), a 35. *villa Thurkh* után a 19. *villa Cheuuz* néhány szolgálójának neve áll, s az utolsó, 37. egységet követően még a 35. *villa Thurkh* és a 34. *villa Zamthou* birtokok határleírása következik (PRT. 10: 516; ERDÉLYI tévedésből 34., illetve 33. sorszámot írt). Ezért nem tekinthető kizártnak, hogy az oklevél, miközben a *villa Fotud*-hoz tartozó szolgálókat sorolja fel és eljut a halászokig, ekkor — mintegy közbeszúrva — az apátság egy másik taván dolgozó 12 halász felsorolását adja. A részlet így kezdődik: „Et de eodem genere morantur super stagnum Secues/Segues” azaz: „Ugyanebből a nemzetségből [mármint a halászok közül] a Secues/Segues tó mellett [szó szerint felett] laknak [a következők]”. A körültekintő ERDÉLYI LÁSZLÓ ezt a részletet egy-egy gondolatjellel el is különítette a szöveg többi részétől. Így lehetséges, hogy ez a 12 halász a tihanyi apátság szolgálója volt Segesd halastavánál, még ha az egész tó nem is tartozott a tihanyi apátsághoz.

Ez az értelmezés magyarázati lehetőséget kínál a Segesd és Kutas határán lévő tó mellett előforduló, s a 3.3. alfejezetben tárgyalt *Apáti*- helynevekre is.

4.2. A *Segues* és a *segisti* lehetséges etimológiai háttéréről

Lacus segisti és *stagnum Segues* kapcsán szeretnék egy etimológiai természetű megjegyzést tenni. Amint a kutatástörténeti részben láttuk, PÁPAY JÓZSEF, MIKOS JÓZSEF, BÁRCZI GÉZA, ZELLIGER ERZSÉBET, továbbá HOFFMANN ISTVÁN (2008: 22) is a *segisti*-t a ’domb, halom’ jelentésű régi magyar *seg* szóból származtatja. BÁRCZI a *segisti*-nél visszautal a *seg* szórványra, ahol ezt tárgyalja (1951: 18). A szót tulajdonképpen SZAMOTA ISTVÁN „fedezte fel”. A tihanyi oklevélről írt 1895. évi tanulmányában a *Ség* címszó alatt négy adatot

közül, amelyek alapján levonja a következtetést: „miként a föntebbi példákból világosan kitűnik, az eddig teljesen ismeretlen *ség* szó dombot jelentett” (1895: 141).

Szeretném felhívni a figyelmet egy másik lehetőségre. A régi magyarban ugyanis létezett egy 'forrás' jelentésű *seg* szó is. A TESz. által 1395. körülre datált Besztercei szójegyzékben bukkan fel a „fons: *seg*” és a „fonticulus: *kis seg*” adatpár (MELICH 1893; lásd még HOLLER 2009: 192). Könnyen lehetséges, hogy a *Segues* állóvíznév és a településnévként is funkcionáló *segisti* is ebből a 'forrás'-ból fakad. Sőt, a TA. *seg* szórványa esetében is joggal felvethető a 'forrás' jelentés.

4.3. Az egykori Segesd melletti tórendszer elhelyezkedéséről

A helynevek stabilitására hivatkozva az egykori tórendszer nyugati kiterjedésének meghatározására alkalmasnak látszó adatot szeretnék ismertetni.

Segesd monográfiájának, BOZSÓKY PÁL GERŐNEK (1922–2004) anekdotaszerről visszaemlékezését olvashatjuk a város történetéről írt könyve elején: „A csákszegi erdőszélen volt a Tófeji-erdészház. Az erdészt ugyan már nagyon régóta nem hívták Tófejinek, de az erdészház az ő nevét őrizte továbbra is. Így hát az éppen szolgálatot tevő erdészt egyszerűen Tófeji bácsinak hívtuk.” Valamivel lejjebb olvashatunk az egykori csákszegi halastavak kiszáritásáról; a tavak helyén mocsár lett, s annak kiszáritására fákat ültettek (BOZSÓKY 2001: 6–7). A segesdi „Tófeji” erdészházat „Tófeji-ház” néven a földrajzi nevek gyűjteménye is számon tartja (SMFN. 207/238).

Az egykori Felső- és Alsó-Segesd melletti *Csákszeg*-ről említéseket találunk a PESTY FIGYES által gyűjtött dűlőnevek között mind Felső Segesd, mind Alsó Segesd adatainál (PESTY, Somogy 102, illetve 19), s a megyei földrajzi névgyűjteményben is szerepel (SMFN. 207/298, 302, 303, 304, 306, 336, 338, 368). A *Csák*- előtag a birtokos nemzetségre utal, mint pl. a *Csákberény* vagy *Csákvár* településnevek esetében (FNESz.). Márpedig egy 1269. április 9-én IV. Béla által kiadott adománylevél a *Chak*-nemzetségből való Péter fiának, Mihálynak adományoz több somogyi birtokot, többek között a *segust*-i királyi birtokhoz tartozó részeket a királyné hozzájárulásával (CD. IV/3: 490–3, RegArp. I, /1605, DL. 671). Ez arra utal, hogy a 20. század eleji helynevek visszautalhatnak akár több évszázaddal korábbi birtokosra vagy a topográfiai viszonyokra.

Elgondolásom szerint az a bizonyos „Tófeji erdészház” nem egy valamikori erdészről kapta a nevét, ahogyan azt az 1920-as években a gyerekek képzelték, hanem onnan, hogy korábban innen kezdődött a tó, itt volt a t ó f e j e . S így a „Tófeji” erdészház helye az egykori tórendszer nyugati irányú kiterjedéséről nyújthat pontos tájékoztatást.

II. A *bagat mezee* határral rendelkező erdőbirtok lokalizálása

1. Hol helyezkedett el *bagat mezee*?

1.1. Az erdőbirtok leírása

Amint a *segisti* szórványra vonatkozó kutatástörténeti összefoglalóban láttuk, PÁPAY JÓZSEF összekapcsolta ennek lokalizálását egy másik birtok leírásában említett *bagat mezee*-vel. Ez utóbbit az Alsósegedhez tartozó Alsóbogát pusztával azonosította. Mivel megalapozottnak találtam PÁPAY megállapítását a *segisti* tó elhelyezkedésével kapcsolatban, felvetődik a kérdés, hogy az utóbbi azonosítását is helyesnek tarthatjuk-e.

Az oklevélrészlet SZENTGYÖRGYI RUDOLF átírásában a következő:

„[E]x alia parte • est locus & terra arabilis cu(m) pratis quę ibi simil[it]er designata est a ministris regis • Infra terminos huius ruris silua est quę hab& ini(ci)um ad portu(m) *ecli* usq(ue) ad *fidemsi* • exinde ad magna(m) uia(m) [q]uę ducit ad *aruk tue* • hinc uero ad caput *p&re* post hęc ad *bagat mezee* • & exinde [ad] *asauuagi* • Contin& hęc silua qua(m)plures paruulas piscinas [q]uę om(ne)s sunt p(re)scripte eccl(esi)ę p(re)ter tres • quaru(m) duę sunt regis • tertia na(m) q(ue) s(an)c(t)i mich(a)elis • *Opoudi* • & *lopdi* • regis sunt” (SZENTGYÖRGYI 2005a: 51).

Fordítása: „Egy másik helyen van egy terület, egy szántóföld rétekkkel, melyet hasonlóképpen a király ministerei jelöltek ott ki. Ezzel a birtokkal határos egy erdő, mely *ecli* révénél kezdődik, elnyúlik *fidemsi*-ig, ezután a nagy útig, amely az *aruk tue*-hez vezet, innen pedig *petre* fejéig, azután elér *bagat mezee*-ig, majd innen az *asauuagi*-hoz. Ebben az erdőben található jó néhány kicsiny halastó is, melyek mind az említett egyházéi, három kivételével, melyek közül kettő a királyé, a harmadik pedig a Szent Mihály egyházé. *Opoudi* és *lopdi* a királyéi.” (SZENTGYÖRGYI 2005b: 61)

A birtokleírás *bagat mezee* kifejezése teljesen transzparens: egy birtokos szerkezet, amelyben a *bagat* személynév, s a kifejezés jelentése 'Bagát mezeje'. A *Bogat*, *Bogath*, *Bogad*, *Bagat*, *Bagath*, *Bugath*, *Bukath* névelőfordulásokat FEHÉRTÓI KATALIN egyetlen fő címszó alatt tárgyalja (ÁSz. 133).

1.2. Kutatástörténeti áttekintés

Tekintsük át a birtoktest lokalizálására vonatkozó korábbi elgondolásokat! 1908-ban ERDÉLYI LÁSZLÓ viszonylag röviden foglalkozott e birtoktesttel. „E helynek az 1211. évi tihanyi összeírásban a Fadd (Fotud) és Martos (Mortus) tolnamegyei birtokok után, a somogy megyei falvak előtt említett »*Fedeh*« falu felel meg, (...) Az 1358? évi hamisítvány Fadd (Fotud) után említi *Fede* falut és Szokoly, Koppány tolnamegyei birtokok után *Fyden* falut. Az 1092? évi hamisítvány Tolna megyében *Fyden* faluban 13 házat mond tihanyi birtoknak és *Fedeh* falut, a melyben Szent Mihály egyháza van az apát erdeivel s más tarto-

zékaival. Ezen 1388–1389-ben készült hamisítványok valószínűleg a legrégebb Fidemsi (Fidencs?) és az ugyanazon birtokot jelentő XIII. századi Fedeh (Fedő?) nevekből alkották a két falut s az utóbbinak Szent Mihály egyházát is megtalálták az alapítólevélben Fidemsinél említett Szent Mihályban, mely azonban jelenthette a veszprémi egyházat is. (...) A sok apró halastó és az említett rév miatt ezen ősrégi s talán Faddba olvadt birtokot legvalószínűbben ez utóbbi falu tájékán, a tolnamegyei Duna közelében kereshetjük.” (PRT. 10: 420).

1927-ben — amint már idéztem az I. rész 1. fejezetében — ezt írta PÁPAY JÓZSEF: „A l s ó *segedhez* tartozik A l s ó *bogát* puszta, melynek helyén *Bogát* nevű helység feküdt (...) Igen valószínű, hogy a tihanyi apátság alapító levelének következő passzusa: »Hinc uero ad caput petre posthec ad *bogat mezee*« szintén erre a *Bogát* falura vonatkozik.” (1927: 213–4).

1951-ben BÁRCZI GÉZA a Csepel-sziget déli részére lokalizálta, bár az *ecli* és *fidemsi* szórványokat olyan jellel jelölte, melyek jelentése: „Oly bizonytalan elhelyezésű hely, melytől más földrajzi nevek helyhez rögzítése függ” (1951, Térképmelléklet). BÁRCZI reflektál PÁPAYnak a *bagat mezee*-vel kapcsolatos nézetére is: „Kétségtelenül téves PÁPAY azonosítása, aki a somogy megyei Alsósegedhez tartozó Alsóbogát pusztában látja e hely utódát. Ugyanis *bagat mezee* az oklevél szövege szerint *ecli* rév (...) közelében van, Alsóseged táján pedig révet nem lehet találni. Különben is a név azonosságán kívül semmi nem támogatná ezt a föltevést, még a Segesd — *segisti* esetleges azonosság sem (...), mert az oklevél *bagat mezee* és *segisti* között sem kapcsolatra, sem közelségre nem céloz, hanem egymástól függetlenül és igen távol említi őket.” (BÁRCZI 1951: 46).

2005-ben ZELLIGER ERZSÉBET a birtoktest első szórványaként tárgyalt *ecli*-hez az alábbi megjegyzést fűzte: „Dunai rév, a *fidemsi* melletti erdőbirtok egyik határpontja. Pontos helye egyelőre meghatározhatatlan.” (2005: 36).

2008-ban HOFFMANN ISTVÁN a mai Fadd környékére lokalizálta a birtokot, magáévá téve ERDÉLYI LÁSZLÓ száz évvel korábbi elgondolását (2008: 14).

1.3. Az 1229. évi oklevél *villa Bagat* adatának lokalizálása

PÁPAY JÓZSEF elgondolása szerint a TA.-beli *bagat mezee* az Alsósegedhez tartozó Alsóbogát pusztával azonos, és erre a helyre vonatkozik az a *villa Bogat* (helyesen *Bagat*) említés, amely II. András királynak a pannonhalmi apátság és a székesfehérvári káptalan közötti birtokviszonyokat rendező 1229. évi oklevelében fordul elő. Ez az oklevél eredetiben is és a pannonhalmi apátság *Liber Ruber*-jében is fennmaradt (ÁÚO. 6: 466–77, PRT. 1: Oklevéltár 107). Ebben az oklevélben *villa Bagat* mint a szent király rendkívül jelentős adománya szerepel (120 mansioval), továbbá még kétszer olvasható a falunév a környezetében lévő más települések kapcsán. Számunkra két okból fontos ennek vizsgálata: egyrészt *villa Bagat* vajon valóban azonos-e a PÁPAY által felemlített Segesd melletti Bogátpusztával, másrészt azonosítható-e a TA. *bagat mezee*-vel.

Ezt a kettős célt szem előtt tartva az 1229. évi oklevélbeli *villa Bagat*-ot, továbbá az előtte és utána említett 5-5 települést (azaz összesen 11 falut) megpróbáltam azonosítani egyrészt LIPSZKY JÁNOS 19. század eleji térképe, másrészt Somogy megye földrajzi neveinek 1974. évi gyűjteménye alapján. Ennek eredményét az alábbi felsorolás mutatja. Minden adat esetében először az 1229. évi oklevél említése szerepel, majd = jel után LIPSZKY térképén látható névalak, ezt követve zárójelben a LIPSZKY-térkép névmutatójának utalása, s végül egy újabb = jel után az SMFN. alapján elvégzett azonosítás. Ha az SMFN.-ben szereplő településnév összevethető az oklevélbelivel, akkor csak ezt a nevet és a település gyűjteménybeli számát közlöm. Ha viszont egy mai település részét képezi, akkor megadom ennek nevét és az egykori falunévre utaló helynévi adatok sorszámát is. Amennyiben LIPSZKY térképén a falu nem azonosítható, ezt (...) jelöli.

villa Baba = K. Bába (Kis-Bába, praedium) = Kisbaba: Felsőmocsolád területén 111/64, 65, 79, 87, 89, 90, 94, 95.

villa Muchula = Mocsolád (Mocsolád, pagus) = Felsőmocsolád 111.

villa Merena = Mernye (Mernye, pagus) = Mernye 119.

alia [villa] Merene in feriori = (...) = Kis-Mernye: Felsőmocsolád területén 111/143, 149; lásd még 114/151, 153.

villa Tumurken = Tömörke (Tömörke, praedium) = Tömörke: Orci területén 143/28, 37, 38.

villa Bagat = F., A. Bogáth (Alsó-Bogát praedium, Felső-Bogát praedium) = Bogát: Edde területén 117/22, 24, 35, 36, 37, 88, 118, 135; lásd még: 118/122, 143; 123/62, 95.

villa Egis sociorum Bagat = Magy.Egres (Magyaregres, pagus) = Magyaregres 129.

villa Mehus sociorum eorundem = (...) = ? Méhesi/Mihesi Szentgálaskér területén 120/27, 47.

villa Kara sociorum Bagat = (...) = ? Krája/Korpa Edde területén 117/42, 57, vagy 117/143, 145; lásd még Pesty Frigyes anyagában: Kis karai 120/+ (nem azonosítottam Kára 72. településsel).

villa Bev = Bü (Bó vel Bű, praedium) = Bű: Bodrog területén: 124/7, 11, 12, 28, 41, 45, 49, 71, 82; lásd még 116/198, 123/32.

villa Oztupan = Osztopány (Osztopány, pagus) = Osztopán 116.

A tizenegy hajdani falu közül kilencet lehetett teljes biztonsággal azonosítani, közülük öt esetében a település mai neve is összevethető a 13. századi névvel, négy esetben a helynévi adatok alapján megállapítható, hogy mely mai település területén feküdt az egykori falu. Mind a kilenc azonosított 13. századi falu egy 20 x 20 km-es körzeten belül feküdt.

Ebből adódik az a következtetés, hogy PÁPAY JÓZSEF tévedett, ugyanis az oklevélben nem a Segesd melletti Felső-, illetve Alsóbogátról történik említés, hanem a légvonalban mintegy 35 km-re északkeletre, a 19. század eleji Edde közelében fekvő (s ma ahhoz is tartozó) másik Felső- és Alsó-Bogát helyén volt egykori *Bagat* faluról.

De mivel ezen a területen sok erdő és halastó volt korábban, így lehetőségként számon kell tartanunk, hogy a TA.-beli *bagat mezee* esetleg az Edde melletti *villa Bagat*-tal lehetett azonos.

1.4. *Bogát*-adatok Segesdtől keletre

Megvizsgálva Észak-Somogy térképét, valamint Somogy megye földrajzi neveinek gyűjteményét, arra a következtetésre jutunk, hogy t o v á b b i k é t Felső- és Alsóbogát nevet viselő területpárt tudunk azonosítani, mégpedig egy összefüggő körzeten belül. Az egyik páros keletre helyezkedik el az egykor különálló Felső-Segesd és Alsó-Segesd településektől. Ezeknek ma is van nyomuk térképeinken, mint Felsőbogátpuszta, illetve Alsóbogáterdő, a Rinya, illetve a Segesdi-Rinya közötti területen. Felső-Bogátra vonatkozó adatok Segesd területén: SMFN. 207/209, 210, 212, Alsó-Bogátra vonatkoznak: 207/372, 374.

Azonban a Segesdtől délkeletre fekvő Ötvöskönyiban is találunk Felső-Bogátot: 212/48 és Alsó-Bogátot is: 212/111. Megállapítható, hogy LIPSZKY ezeket jelölte térképén *F.* és *A. Bogáth*-ként. Ezekhez csatlakoznak kelet felé a Beleg település területére eső adatok: 209/123, 126, 141, 138. További *Bogát*-adatok Ötvöskönyiban dél felé haladva: 212/113, majd 212/140, amelyhez az adatgyűjtő a következő megjegyzést tette: „Nagy erdők és halastavak vannak ezen a területen.” A következő 212/145: „Halastói árok: Bogáti árok” s a legdélibb adat: 212/191: „Bogát-ajja : Bogát ajja-rét.”

A három, egymás melletti településen dokumentált összesen 15 darab *Bogát* adat egy észak-déli irányban mintegy 10 km hosszú és kelet-nyugati irányban északon kb. 2 km széles, délebbre keskenyedő területet jelöl ki, amelyet keleten a Rinya, nyugaton pedig a Segesdi-Rinya határol. A terület középvonala a keleti hosszúság 17° 23' 00" és 17° 23' 10" között fut. Észak-déli irányban az északi szélesség 46° 21' 50"-tól (Felső-Bogát puszta) 46° 16' 12"-ig terjed. Dél felé haladva fokozatosan egyre közelebb kerül egymáshoz a két patak, összefolyásuk koordinátái: 46° 16' 11" : 17° 22' 57".

Egy ilyen nagy területre igen jól ráillik a „mező” kifejezés, és jellemző módon képezhetette egy sok halastóval rendelkező, nagy erdőbirtok határát.

A fentiek alapján tehát olyképpen kell megfogalmazni kérdésünket, hogy a TA.-ban olvasható *bagat mezee* vajon azonosítható-e az Edde melletti település körzetével, vagy a mai Segesd keleti szélén, illetve attól délre elhelyezkedő nagy területtel, vagy egyikkel sem.

1.5. Fejezetek az egykori *Zub ~ Zwb ~ Zoob* birtok történetéből

Kérdésünkre a választ az egykori somogyi *Zub ~ Zwb ~ Zoob* birtok (ma Somogyszob) határleírásai alapján kaphatjuk meg. Tekintsük át a birtokra vonatkozó, 1295 és 1365 közötti okleveleket!

1295-ben III. András király anyja, Thomasina, a fia érdekében tett önfeláldozó szolgálatai elismeréseképpen Miklós fiának, László comesnek adományozza

a *Segusd* nevű birtokához tartozó *Zub* nevű földet minden hasznával és tartozékával együtt. Az adományt maga a király is megerősítette (OL. DF. 236474, MonStrig. II, 383–4, RegArp. II/4: 148/4016, BORSA 1978–1979: 1. közlemény 58–9/2–3).

1329. december 15-én I. Károly király a somogyi konventhez írott parancslevelében kéri, hogy végezzék el a határjárást a *Zub* nevű, egykori királynéi birtokon, amelyet Tenguld-i Miklós fia Miklós megszerzett. A konvent 1330. január 3-án jelentette a királynak a határjárás megtörténtét és Miklós beiktatását. Az oklevélben a határvonal részletes leírása megtalálható (DL. DF. 236478, MonStrig. III, 155–6, AOkt. 13: 385–6/650, 14: 11–2/6, BORSA 1978–1979: 1. közlemény 63–4/12–3).

Miklós alig egy esztendeig élvezhette *Zub* birtok jövedelmeit, mivel 1331. augusztus 1-je előtt — örökösök nélkül — elhunyt. Emiatt I. Károly király felkérte a budai káptalant, hogy Miklós összes birtokába iktassa be [Széchenyi] Tamás erdélyi vajdát (AOkt. 15: 171/298). A hat somogyi és két veszprémi birtokba történő beiktatással szemben azonban Hench fia János mester tiltakozást jelentett be, ezért megidéztek Tamás vajda ellenében augusztus 1-re a királyi jelenlét bírósága elé (AOkt. 15: 171–2/300). A szeptember 3-ra halasztott per során Hench fia János két birtokra vonatkozó igényének részbeni fenntartása mellett, a többi vitatott birtokra vonatkozó ellentmondását visszavonta, így Tamás vajda beiktatása elől elhárultak az akadályok (AOkt. 15: 211/368). A beiktatásra szeptember 24-én sor is került a szomszédok jelenlétében, amit a budai káptalan 1331. október 8-án jelentett írásban a királynak (A. 2: 558–66, AOkt. 15: 236–9/408). Ez az oklevél is részletes határleírását adja *Zoob* birtoknak.

1365. február 16-án I. Lajos király felesége, Erzsébet királyné gyűrűs pecsétje őrének, Dénes fia Miklós mesternek, valamint testvérének, Györgynek és unokatestvérének, János fia Miklósnak adományozta új adományként a Somogy megyei *Zoob* nevű birtokát, ami szomszédos más királynéi birtokokkal. A királyné megparancsolja a somogyi konventnek az új birtokosok beiktatását, s közli, hogy a királynéi jobbágyság tiltakozását nem kell figyelembe venni. A beiktatásra március 6-án sor is került, s a királyné számára erről készült március 22-i jelentésben a birtok részletes határleírása is olvasható (OL. DF. 236494, BORSA 1978–1979: 1. közlemény 74–5/40–1). A jelentés alapján — BORSA IVÁN dátumkorrekciója szerint — 1365. április 20-án Erzsébet királyné privilégialis oklevelet állított ki a birtokosok számára, amelyben leírta a birtokhatárokat, elkülönítve azt a többi királynéi földtől (OL. DF. 236493, BORSA i. m. 75/42).

Tehát rendelkezésünkre áll *Zub* ~ *Zwb* ~ *Zoob* birtok részletes határleírása 1330-ból, 1331-ből és 1365-ből. E határleírások számos, a mai napig fennmaradt településnevet tartalmaznak könnyen azonosítható alakban. Az 1330. éviben szerepel *Zub* ~ *Zwb* (Somogyszob) mellett *civitatis Segusdiensis* (Segesd), *Bolhas* (Bolhás), *Scenta* (Szenta), *Chycho* (Somogycsicsó), *Churgo* (Csurgó). Ezeken

kívül jó néhány más helynevet is tartalmaz a határleírás, amelyek szintén könnyen azonosíthatóak a mai adatok alapján: *Barath* földje, Szent Lászlói nemesek földje, *Balatafeu* nevű tó, *Ronnya* nevű erdő. Egészen meglepő a makro- és mikrotoponimák fennmaradása több mint hat évszázadon keresztül.

Az 1330. évi határleírás és a mai helynevek összevetése segítségével meg lehetős pontossággal megállapítható *Zub* birtok egykori határvonala. A határleírás alapján arra a következtetésre jutottam, hogy Somogyszob határa egyes részeken ma is annak a nyomvonalnak a közelében fut, amit az 1330. évi leírás megad. Így elsősorban déli határának keleti részét illetően, valamint az északi határvonalának szintén a keleti felén. Ezzel szemben Somogyszob keleti határa ma 1-2 km-rel keletebbre esik, mint 1330-ban, viszont már nem tartozik hozzá az a jelentős terület, amely manapság Szentá település északkeleti részét alkotja.

1.6. A *Lapud* ~ *Lapod* folyó *Zub* ~ *Zwb* ~ *Zoob* birtok keleti határán

A mi célunk szempontjából kulcsfontosságú a mindhárom határleírásban említett *Lapud* (1330) ~ *Lapod* (1331, 1365) folyó, amely *Zub* ~ *Zwb* ~ *Zoob* birtok keleti határát alkotta egykor. Az 1330. évi határleírásban szerepel a *Lapudtelek* nevű hely, az 1331. évben *terra Lapod*. Ezeket összevethetjük egyfelől a TA. vizsgált birtoktestének belsejében említett *lopdi* nevű tóval, másfelől Somogy megye földrajzi nevei között Segesd és Somogyszob területén kimutatható *Lapodi*-kezdetű helynevekkel.

Keletről nyugatra haladva olvashatjuk a mai Segesd területén a *Lapodi-erdő*, *Lapodi-álé*, *Lapodi-tó*, *Lapodi-csárda* neveket (SMFN. 207/263, 220, 219, 217). Áttérve Somogyszob területére, itt bukkannak fel északról dél felé a *Lapodi-kut*, *Nagy-Lapodi rét* : *Nagy Lapod*, *Kis-Lapod*, egy másik *Lapodi-kut*, s végül a *Lapodi-rét* adatok (211/113, 111, 115, 150, 149).

Ezek közül különösen figyelemre méltó a Segesdhez tartozó *Lapodi-tó* : *Lapod* adat (207/219). A *Lapodi-tavat* megtaláljuk Észak-Somogy mai térképén is, a *Lapod* területnév és a *Lapodi-erdő* utalásoktól északra. A *Lapodi-tó* ma már szárazulat, mintegy 4 km-re nyugatra az egykori Felsősegesd központjától. Koordinátái: északi szélesség 46° 20' 44", keleti hosszúság 17° 17' 42". Műholdfénykép alapján megállapítható, hogy egy ovális alakú, észak-déli irányban mintegy 400 m hosszú, keresztirányban 200 m-es tó volt egykor.

A *Lapud* ~ *Lapod* folyó 14. századi említései, a mai *Lapodi* helynévi adatok, s közöttük különösen a *Lapodi-tó* szereplése alapján, ez utóbbi joggal azonosítható a TA. *lopdi* tóval.

Ezt a víznevet a jövőben magyar hangtörténeti folyamatok illusztrálására is felhasználhatjuk: az 1055: *lopdi* > 1330: *Lapud* > 1331, 1365: *Lapod* adatsor első két tagja a szóvégi vokális lekopásának, az így létrejövő szóvégi mássalhangzó-torlódás feloldásának, valamint a magánhangzók nyíltabbá válásának szemléltetésére is alkalmas. A második és harmadik változat, bár időben egymáshoz

közeli, de mutatja a második szótagbeli $u > o$ nyíltabbá válását. Az 1138/1329. évi dömösi birtoklevélben három faluban is felbukkanó *Lapudi* személynév a második változatnak feleltethető meg (ÁSz. 482).

A birtok leírásában említett *bagat mezee* a mai Segesd keleti sávjára, illetve Ötvöskőnyi északnyugati sarkára lokalizálható, s a fentiek alapján azt a választ adhatjuk a II. rész 1.4. alfejezetének végén feltett kérdésre, hogy a TA.-ban említett erdőbirtok a mai Segesd, Ötvöskőnyi, Somogyszob, Bolhás és Vése által elfoglalt területen belül feküdt.

2. Az erdőbirtok lokalizálása

2.1. Egyszerű topográfiai és geometriai megállapítások

Az előző fejezetben a TA. birtokleírásának két kifejezését azonosítottuk: *bagat mezee*-t és a területen belül elhelyezkedő *lopdí* tavat. Ezek már lényeges támpontot jelentenek a birtok lokalizálásához.

A feladat megoldásához először néhány egyszerű topográfiai megállapítást szeretnék tenni. A somogyi dombvidék északi részén, Külső-Somogyban a patakok a Balatonba folynak; a Segesd térségében kb. az északi szélesség $46^{\circ} 25'$ -nél lévő választóvonalától délre viszont a Drávába vezetik a vizet. A vízfolyások jellemzően a Balaton–Velencei-tó által meghatározott fő törésvonalra merőlegesek, így Balatonfenyvestől keletre, Észak-Somogyban, enyhén északnyugat felé hajlanak, de attól nyugatra a Balaton partja jó közelítéssel kelet-nyugati irányú, s így az árkok, a patakok és a tavak is meglehetősen pontossággal az észak-déli irányt követik, s ez érvényes a vízválasztóvonalától délre is. Mivel nagyobb birtokok határait a terepviszonyokhoz alkalmazkodva célszerű megállapítani, ezt az eljárást a jelen esetben is valószínűsíthetjük.

Vegyük számba az erdőbirtok határobjektumait: 1. *portus ecli*, 2. *fidemsi*, 3. *magna via (que ducit ad aruk tue)*, 4. *caput petre*, 5. *bagat mezee*, 6. *asauugi*.

Az nyilvánvaló, hogy a felsorolt objektumok egy körbezárt terület határvonalának pontjait, illetve szakaszait adják meg, így a birtok körbejárása során a 6. után ismét az 1. következik. Meglepő a határobjektumok kicsiny száma, hiszen egy egyszerű, szabályos téglalap alakú birtok határának a leírásához is legalább a négy sarokpont azonosítása szükséges.

Arra vonatkozóan, hogy a fentiek közül melyik pontszerű és melyik vonalszerű határobjektum, több esetben nem tudunk érdemben nyilatkozni, de *bagat mezee* jelentős kiterjedése alapján joggal feltételezhetjük, hogy ez hosszabb szakaszon képezi a birtok határát. Emellett kijelenthető, hogy az 1. objektum a birtoktesthez képest pontszerű, s feltételezhetően a birtok határvonalának egy töréspontja is egyben. Hasonlóképpen a 4. objektum a *caput* 'fej' előtag alapján szintén valószínűleg pontszerű objektumnak tekinthető.

A leírás azonban több bizonytalanságot is rejt magában. Nem derül ki, hogy a határ egy hosszabb szakaszon követi-e a *magna via* vonalát, vagy csak keresztezi

azt. Nem teljesen világos, hogy esetleg a határvonal a *magna via* mentén eljut-e *aruk tue*-ig, vagy ez az utalás csak a *magna via* azonosítására szolgál. Az sem tudható, hogy ha az erdőbirtok térképét magunk elé képzeljük, akkor annak körbejárása vajon az óramutató járásával azonos, vagy ellenkező irányban történik-e.

Mivel az előző fejezetben megállapítottuk a *lopdí* tó valószínű helyét, amely az észak-déli irányban húzódó *bagat mezee*-től *n y u g a t r a* helyezkedik el, ezért *bagat mezee* nyilvánvalóan a birtoktest keleti határát képezi, vagy legalábbis annak egy részét. A terület topográfiai jellegzetességére vonatkozó megjegyzésem alapján úgy vélem, hogy a birtoktest nyugati határvonala is többé-kevésbé észak-déli irányú lehetett, s a kis számú határobjektum miatt kiindulásként azt feltételezem, hogy az erdőbirtok nagyjából egy téglalap alakú területet foglalhatott el.

Lényeges előrelépést jelentene, ha azonosítani tudnánk a 4. határobjektumot, amelynek 'főút' jellegét a latin szöveg teljesen világossá teszi. Ezért a következő lépésben erre teszek kísérletet.

2.2. A *magna via* azonosítása

Annak tudatában, hogy a fő közlekedési utak meglehetősen stabil képződmények, ugyanis a terepviszonyokhoz alkalmazkodva a legcélszerűbb nyomvonalat követik, megpróbáltam a római kori, illetve a középkori úthálózatot azonosítani Segesd térségében. A szakirodalom áttekintése azonban nem vezetett értékelhető információhoz, így a vizsgálataim ismertetésével nem terhelem az olvasót. Világossá vált, hogy a kérdést magamnak kell megoldanom.

A legkorábbi adat a *segisti* tó tárgyalásakor többször is említett 1193. évi oklevélben található. A fehérvári keresztesek oklevelében *Chergou* birtok határainak leírásánál olvasható az „*In(de) ad via(m) sequest*” részlet (CAH. 94), amely a Csurgóról Segesdre vezető útra vonatkozik.

A somogyi *Zob* birtok korábban említett 1330-as határleírásában is találkoztunk a *Churgo* faluba vezető nagy úttal, s az 1331. évi részletes határleírás többször is említi a *magna via*-t. Így ebben az oklevélben a *Zoob* birtok határleírásában olvashatók a „*viam per quam itur ad Chorgow*”, illetve a „*cadit in viam magnam per quam itur de Chorgow ad Segusd*” részletek (A. 2: 563). Egyfelől a szöveg közvetlen utalásaiból, másfelől a határjárás nyomvonalának követése alapján megállapítottam, hogy a fenti oklevelekben említett *C s u r g ó* és *S e g e s d* közötti nagy út követi a mai közút vonalát: Segesdről délnyugati irányban indul, áthaladva a mai Somogyszob település közepén innen először nyugati, majd északnyugati irányba fordulva vezet a mai Kaszó falu felé, és észak felől kerüli ki a Baláta tavat.

Ugyancsak említi ezt az utat a somogyi Szentához tartozó *Berenj* birtok ügyét tárgyaló, a zágrábi káptalan által kiadott 1338. évi oklevél, ebben olvasható a

„videlicet magna viae, per quam itur de Chergou in Segesdinum” részlet (CD. VIII/7: 302–3/235).

A TA. *magna via* utalását ezért a Csurgóról Segesdre vezető egykori — s nyomvonalát tekintve a maival azonos — útra vonatkoztatom, a nyomvonal alapján megállapítható, hogy keresztezte az erdőbirtok nyugati határát.

2.3. Az *aruk tue* azonosítása

Az *aruk tue* jelentését éppen a TA. ezen mondatának értelmezését nyújtó TESz.-ből tudhatjuk meg: „folyó, árok stb. torkolata, vége” (TESz. *tő* a.). Hol lehetett vajon ez a torkolat, amely felé a nagy út tartott?

Kézbe véve Somogy megye földrajzi neveinek gyűjteményét, meglepetéssel vettem észre, hogy Somogyszob település 290 földrajzi nevéből 45 adat e g y - k o r i t a v a k r a utal! (A névmutató szerint 32 *tó* és 15 *tói* adat szerepel Somogyszobnál, közülük kettő azonos: SMFN. 1140, 1141.) Közelebről megvizsgálva ezek elhelyezkedését, megállapítottam, hogy Somogyszob mai településközpontját dél felől félkörívben körülölelő, viszonylag kicsiny területen csak úgy hemzsegnek az egykori tavakra utaló helynevek. Nyugatról kelet felé haladva ezek a következők: *Kis-Kovács-tói-dülő* (211/230), *Nagy-kovács-tói* (211/233), *Büdös-tó* (211/232), *Dencsi-tó* (211/52, 237), *Zala-tói* (211/240), *Peti-tói* (211/259), *Mákos-tó* (211/56, 241), *Kuruc-tói* (211/244), *Váj-tó* (211/245), *Hosszu-tói nyugati*, illetve *Hosszu-tói-keleti-dülő* (211/267, 249), *Szélös-tó* (211/247), *Csire-tó* (211/254), *Devecseri-tó* (211/255), s valamivel délebbre: *Patyak tó* : *Faggyas-tó* (211/269).

A településközponttól északra pedig észak-déli irányú árkok sorozatát láthatjuk. Nyugatról kelet felé haladva: *Kis-pince-vőgyi-árok* (211/10), illetve *Kis-pincei-árok* (211/140), *Szomorú-pusztai-árok* (211/107), *Mihájfai-árok* : *Sió-éri-árok* (211/137), *Csarei-árok* (211/145).

A földrajzi nevek nagyon érzékletesen mutatják meg a domborzati viszonyokat: az észak felől déli irányba futó árkok egy alacsonyabban fekvő lapályos területen egykoron sok tavat tápláltak. Ez teljes összhangban van a birtok leírásával: „Ebben az erdőben található jó néhány kicsiny halastó is.” S a domborzatra vonatkozó megfigyelésünk egyúttal megmagyarázza a Segesd–Csurgó közötti út nyomvonalát is, amely Somogyszob központjában megtörik: a Segesd felől érkező, valamely árok vonalát déli irányban követő út hirtelen nyugat felé fordul, hogy elkerülje a tóvidéket.

S éppen ott, ahol a Segesd felől érkező út befut a mai Somogyszob centrumába és nyugatra fordul, található a *Kis-pince-vőgyi-árok* (211/10). Ettől 2-300 m-rel délebbre már a *Dencsi-tavat* találjuk (211/52), ezért a közlekedési útnak erre a töréspontjára lokalizálom a birtoktest leírásában olvasható *aruk tue* helyét. A hely koordinátái: északi szélesség 46° 17' 38", keleti hosszúság 17° 17' 32".

Ezáltal a *magna via* és az *aruk tue* egymást megerősítő lokalizálást nyert.

2.4. A *portus ecli* értelmezése

Ami a birtoktest leírásában olvasható *ad portu(m) ecli* részletet illeti, kételkedem abban, hogy *ecli* „felsőnémet személynév rövidült becéző változata” lenne, ahogyan ZELLIGER ERZSÉBET tömören összefoglalta BÁRCZI GÉZÁnak — JAKUBOVICH EMILTől átvett — elgondolását (ZELLIGER 2005: 36; lásd részletesen BÁRCZI 1951:44).

S úgy vélem, hogy nem is Dunai-révről van szó, ahogy ERDÉLYI LÁSZLÓ feltételezte. Ugyanis nemcsak jelentős távolságokat áthidaló vízi átkelőhelyek léteztek, hanem jóval szerényebbek is. Ilyenekre mutat példát a fehérvári keresztesek 1193. évi adománylevelének az általunk vizsgált terület közelébe eső *chergou*-i birtokának határleírása. Ebben olvasható az „ad portu(m) *Sorcod*” és az „ad portu(m) *Libauz*” részlet (CAH. 94; az utóbbi olvasata MIKOS 1935: 257 szerint [*libauz*]), melyek a környezet vízrajzának ismeretében bizonyosan csak kisebb átkelőhelyek lehettek.

Az *ad portu(m) ecli* esetében íráshibát tételezek fel. Véleményem szerint az erdőbirtok kezdőpontjának feljegyzésekor a *portus ecclesiae*, vagyis az ’egyház révje’ meghatározást használták. Az *ecclesia*-t, *ecclesiae*-t stb. meglehetősen változatos formákban rövidítették a középkori latin oklevelekben és kódexekben (CAPPELLI, LA. 115, 10); s a rövidített *ecclam*, *ecclā*, *ecclę* alakokkal többször találkozunk a TA. szövegében is. Úgy vélem, hogy ebben az esetben — feltehetően a gondatlanul írt fogalmazvány, illetve annak rossz olvashatósága miatt — a másoló nem realizálta a rövidítéssel lejegyzett szó eredeti jelentését. Emiatt, a rendelkezésére bocsátott fogalmazványt követve írta le az *ecli*-t, két *c* helyett csak egyet írt, elhagyta a rövidítés jelét s a szóvégi *e*-caudata helyett csak egy *i* került a pergamenre. Ugyanaz a rosszul olvashatóan leírt szó egy folyamatos latin szövegen belül könnyen rekonstruálható a szöveg redundanciája miatt, ellentétben egy helymeghatározás esetével, amennyiben a szkriptor nem tudta pontosan, hogy a kifejezés mire vonatkozik. Tehát az *ad portu(m) ecli* feloldása elgondolásom szerint *ad portum ecclesiae*, s így az *ecli* szót kiiktathatjuk az oklevél szórványai közül.

2.5. Hol lehetett a *portus ecclesiae*?

Először is szeretnék kitérni arra, hogy önmagában a *portus ecclesiae* r é v - j e l l e g e már támpontot ad arra, hogy a határleírás az óramutató járásával azonos vagy ellentétes irányt követ-e. Ugyanis a *rév* egy legalább jó néhány méter szélességű vízfolyást vagy tavat feltételez, ezért ezt nem a birtoktestnek a vízválasztó vonalhoz közelebbi északi, hanem az attól távolabbi déli határán kell keresnünk. A fehérvári keresztesek *chergou*-i birtokának határleírásából a 2.4. alfejezetben említett *portus Sorcod* helye igen nagy pontossággal megállapítható, mivel *Sarkad* az észak-déli irányban hosszan elnyúló Csurgó település dél-nyugati *sarkában* van, s az 1920-as évekig önálló község volt (SMFN. 202/182).

Ennek helye 2,5 km-rel esik délebbre, mint Bogátmező legdélibb pontja, amely valószínűsíthetően az erdőbirtok délkeleti sarokpontja. E gondolatmenet alapján a rév feltehetően az erdőbirtok déli határára helyezkedett el. Ebből viszont a hat határobjektum sorrendje alapján — mivel *bagat meze* a keleti, a *magna via* a határ nyugati oldalára esik — az óramutató járásával megegyező körülményű határleírás egyszerűen következik.

A *portus ecclesiae* bizonyosan olyan átkelőhelyre vonatkozik, amely már a tihanyi apátság részére juttatott adományt megelőzően is egyházi kezelésben lehetett, s így valamilyen egyházi épület, templom közelében kellett lennie.

Elgondolásom szerint a rév a Bolhás falutól délre lévő *Szentlászlói-halastó*-nál volt (214/116). (Megjegyzem, hogy a 214/93 adat vagy egy másik tavat jelöl, vagy az adat térképi elhelyezése téves. Bolhás adatai között találtam nyilvánvalóan téves megállapításokat is, pl. 214/21 alatt.) Erre a tóra utaló további adatok a földrajzi nevek között: *Halastói-ut* (214/97), *Kettős-tó* (214/99), s e két adattal jelölt hely között a „*Szentégyházi-tábla : Szentégyházi-föd* (...) A néphagyomány szerint itt állt a középkori Bolhás falu egyik temploma. A romok kb. 50 négyszögölnyi területen ma is láthatók.” (214/98). Az egykori templom romjai műholdfelvételtől jól azonosíthatók, a rom koordinátái: északi szélesség $46^{\circ} 14' 41''$, keleti hosszúság $17^{\circ} 16' 38''$. A műholdkép alapján a romok egy észak-déli irányban 65 m-es, kelet-nyugati irányban 25 m széles területre lokalizálhatók. A révátkelő indulási helyét a mai *Szentlászlói-halastó* keleti partjára lokalizálom, amely a romoktól kb. 160 m-re nyugatra van jelenleg. Azt feltételezem, hogy az itteni révátkelő volt az erdőbirtok délnyugati határpontja.

2.6. Az erdőbirtok elhelyezkedése

A fentiek alapján az erdőbirtokot egy nagyjából trapéz alakú területre lokalizálom. Délnyugati sarokpontjának koordinátái: északi szélesség $46^{\circ} 14' 42''$, keleti hosszúság $17^{\circ} 16' 32''$; ez a határjárás kiindulási pontja. Innen a határvonal észak felé halad, a tó északi végétől a Nagy-árok (214/21) vonalát követi, majd a kiindulási helytől kb. 5,5 km-re keresztezi a Somogyszob felől jövő utat a $46^{\circ} 17' 40'' : 17^{\circ} 15' 51''$ koordinátájú pontnál. Az árok vonalát követve egyenesen halad észak felé és kb. a $46^{\circ} 21' 30'' : 17^{\circ} 16' 00''$ koordinátájú helyen éri el a birtok északnyugati sarokpontját. Ezután délkeleti irányban haladva jut el *bagat meze*-re, kb. a $46^{\circ} 20' 14'' : 17^{\circ} 23' 28''$ koordinátákkal jellemezhető pontra. Innen déli irányban halad a Rinya és a Segesdi-Rinya összefolyásáig, ahonnan a Rinya vonalát követve eljut Nagyatád északi részéhez. Itt nyugat felé fordul, keresztezi a Nagyatád központja felé menő autótutat, egyenesen követi a jelenlegi dűlőutak vonalát, eljut *Szentlászlópusztára* (214/178) és innen érkezik meg a *Szentlászlói-halastó*-hoz. A nagyjából trapéz alakú birtok határvonala nyugaton kb. 13 km, keleten kb. 11 km és összesen mintegy 42 km hosszú; az erdőbirtok területe 116 km^2 .

2.7. A *lacus segisti* és a *bagat mezee* határu birtok közelsége

Eredményeink ahhoz a következtetéshez vezettek, hogy *lacus segisti* az erdőbirtokon kívül, bár északkeleti sarkához nagyon közel helyezkedett el.

Ha megnézzük a két birtok oklevélbeli említésének helyét, meglepőnek tűnhet, hogy nem egymást követően vannak felsorolva. Ami azonban még meglepőbb, hogy *lacus segisti*-t még a vámjövodelemekre vonatkozó adomány is megelőzi. Véleményem szerint ennek az az oka, hogy a már előre megbeszélte és határjárással azonosított birtokadományok, illetve egyeztetett vámjövodelem oklevélbe foglalása közben, *ad hoc* került sor a *segisti* tó adományozására. Bár az oklevélben semmilyen explicit vagy a felsorolás rendjéből kikövetkeztethető implicit utalás nincs arra, hogy *lacus segisti* a korábban említett birtokok bármelyike közelében helyezkedne el, de meglehetősen illogikusnak tűnne a többi birtoktól távoli, különálló tó adományozása. Így *lacus segisti*-nek valamely birtok határán kívüli, de ahhoz közeli fekvését elég természetesnek tekinthetjük.

E megfigyelés némi bepillantást is enged a majdnem ezer évvel ezelőtti adományozás folyamatának rejtélyeibe.

III. Kitekintés: néhány módszertani megjegyzés birtokrendszerek lokalizációjához

Befejezésül a lokalizálási feladathoz felhasznált információk elsődleges forrásairól, valamint az eljárás lépései alapján levonható általános módszertani következtetésekről szeretnék röviden szólni.

Legkorábbi okleveleinkben említett birtokok lokalizálásához és a nem latin szörványok értelmezéséhez az 1526 előtti hatalmas oklevélanyag szolgáltatja az alapvető forrásbázist. Ezek magyar nyelvi anyagának feldolgozásában SZAMOTA ISTVÁN és ZOLNAI GYULA a „Magyar oklevélszótár” közreadásával, a helynévi anyag összegyűjtésében CSÁNKI DEZSŐ és GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzi munkáikkal már óriási szolgálatot tettek. Érezhetően nehezebbé tette számomra a lokalizálási feladat megoldását, hogy nem áll még rendelkezésre az Árpád-kori történeti földrajz Somogy megyei kötete, és ennek hiánya több kérdés megválaszolásához is az okleveles anyag önálló vizsgálatát tette szükségessé.

Sok részletkérdés megoldásánál támaszkodtam a Somogy megyei helynévi adattárra. Ennek alkalmazhatósága bizonyítja egyfelől a helynevek rendkívüli stabilitását, melyre a tanulmány több helyén is rámutattam, másfelől az ilyen gyűjtemények összeállításába fektetett jelentős munka hasznossága is demonstrálható az adataik segítségével elért eredmények révén.

Az elsőnek vizsgált birtokadomány esetében a négyzavas leírás egyetlen tulajdonnévi adatával mindössze két mai településnév tűnt egyeztethetőnek: az apátság épületétől légvonalban 110 km távolságra lévő Sükösd és a 75 km-re fekvő Segesd. Az előbbivel való azonosítás mellett egy hamis és jó néhány hite-

les oklevél szólt, azonban a diplomatikai és nyelvtörténeti érvek mérlegelése alapján ezt az azonosítást el kellett vetnem. Viszont az okleveles anyag vizsgálata és a nyelvtörténeti érvek a második településsel való azonosítást problémamentesnek mutatták. Elemzésem alapján az a fontos következtetés vonható le, hogy a hamis oklevelek helynévanyagát csak nagy körültekintéssel lehet alkalmazni a lokalizálási problémák megoldásánál, mivel ezek szándékosan megtévesztő információkat tartalmaznak, s ezek nemcsak a korabeli joghatóságok, hanem a jelenkor kutatói megtévesztésére is rendkívül alkalmasak. Emiatt előfordulhat — mint a jelen esetben is —, hogy egy lokalizálást számos kiváló kutató egy évszázadon keresztül elfogad és igaznak tart, ez azonban még nem bizonyítja szükségszerűen annak helyességét.

A másik birtoktest lokalizálásához is egy oklevélbeli és egy mai helynév: *Bagát mezeje*, illetve *Bogát* majdnem azonos hangzása adta a kiindulópontot. Némi nehézséget jelentett, hogy *Bogát* nevű hely több is létezett a tihanyi apátságtól elfogadható távolságon belül. Szükség volt tehát további fogódzóra, találni kellett legalább még egy azonosítható helyet a birtokleírásból. Ilyennek bizonyult a *Lopdi* tó, mivel részben 14. századi oklevelek határjárásai, részben a 20. századi helynévanyag segítségével azonosítható volt a ma már kiszáradt medrű, egykori *Lapodi-tó*-val. E tó és a *Bogát* helynevek egyik csoportjának közelsége alapján ezek körzetébe lehetett tenni az egykori birtoktestet, ez nyújtotta az első, közelítő lokalizációt. Ennek ismeretében, az e körzetbe eső középkori határjárások segítségével lehetett meghatározni a *nagy út* helyét, majd a helynévanyag gondos elemzése alapján az egykori árok- és tórendszer jelent meg szemünk előtt, s ez tette lehetővé az *ároktő* helyének azonosítását. Így a birtok feltehető elhelyezkedése egyre jobban kirajzolódott. Az egyik határpont *rév* jellege annak körülbelüli elhelyezkedését világította meg, majd három nagyon különböző jellegű információ, nevezetesen a *rév ecli* nevének egy paleográfiailag lehetséges rekonstrukciója, a vízrajzi viszonyok elemzése, s végül a műholdfelvételek alapján azonosítható egykori templomrom együttesen alapozta meg az annak helyére vonatkozó hipotézisemet. Ezután egyszerű geometriai és topográfiai érvek alapján megrajzolható lett az egykori birtok helye, ez már egy pontosnak mondható lokalizációt eredményezett.

A fenti összefoglalás alapján joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy legrégebbi okleveleinkben jelentkező bizonyos birtokok lokalizálása *k o m p - l e x f e l a d a t*, amely különböző jellegű információk és gondolatmenetek alkalmazását igényli. Másrészt *i t e r a t í v f e l a d a t* is, amely során a földrajzi és nyelvészeti lépések egymást követően, egymás segítségével visznek előbbre a megoldás során. Ez az *iteratív* jelleg érvényes egy-egy *birtoktestre* és egy *teljes birtokrendszerre* egyaránt. A követendő cél az, hogy minden egyes birtok esetében földrajzilag és nyelvészeti-
leg egymást jól kiegészítő és magyarázó hipotézist kell konstruálnunk, s csak

akkor érezhetjük úgy, hogy a helyes úton járunk, ha az egyes birtoktestek összeillesztésével egy birtoktörténeti és nyelvészeti szempontból is konzisztens rendszer képét sikerült kialakítani.

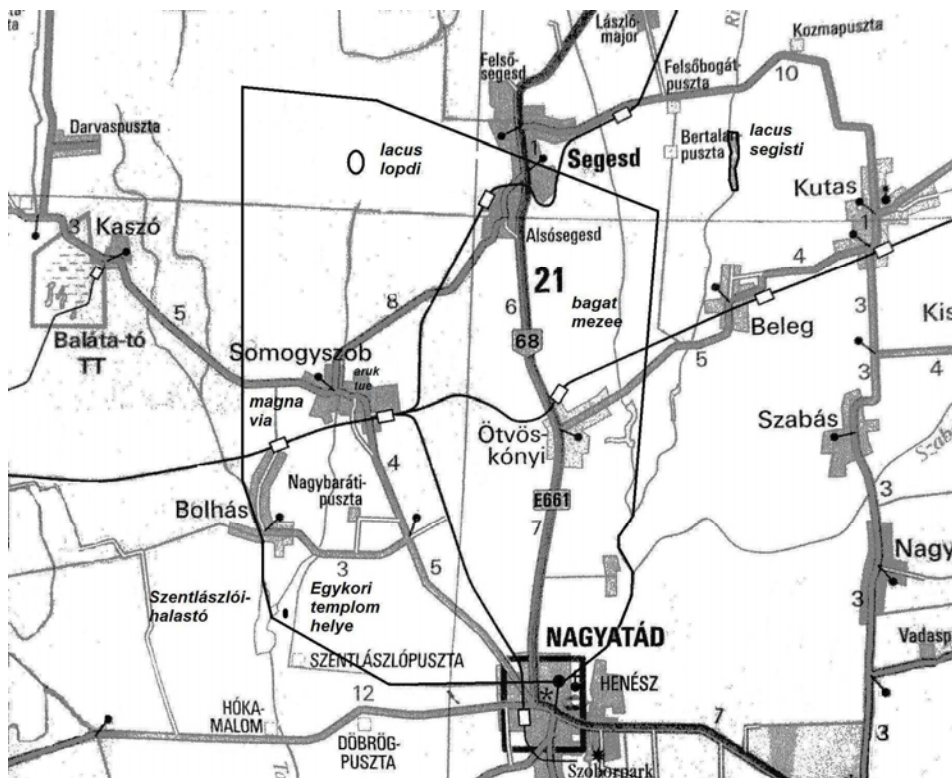
Úgy vélem, hogy az 1055. évi tihanyi oklevél első — részleges — publikálása óta eltelt két és egyharmad évszázad folyamán még nem lettek kimerítve a tudomány lehetőségei: számos új, érdekes eredmény várható még a magyar nyelv e felbecsülhetetlen értékű dokumentumával összefüggésben. És ezek azért tekinthetők rendkívüli jelentőségűeknek, mert időben visszafelé haladva az anyanyelvünk múltjának mélységei felé vezető úton éppen ennek az oklevélnek a magyar nyelvi szórványai jelentik a legutolsó szilárd és széles lépcsőfokot.

Irodalom

- A. = *Anjoukori okmánytár I–VI*. Szerk. NAGY IMRE. Bp., 1878–1891. VII. Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Bp., 1920.
- E. ABAFFY ERZSÉBET (2005), Az ómagyar kor. Hangtörténet. In: *Magyar nyelvtörténet*. Szerk. KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC. Második kiadás. Bp. 301–51.
- AOKlt. = *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustranta I–*. Szerk. KRISTÓ GYULA. Bp.–Szeged, 1990–.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Bp., 2004.
- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár I–XII*. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Bp.), 1860–1874. Reprint: Pápa, 2001–2003., XIII. (Mutató) kötet: Pápa, 2003.
- BÁRCZI GÉZA (1935), Az ó-magyar *sc* hangjelölés. *MNy.* 31: 74–84.
- BÁRCZI GÉZA (1951), *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1999), Barangolások egy ómagyar tulajdonnév körül. *MNy.* 95: 25–40.
- BENKŐ LORÁND (2003), *Kölpény és ami körülötte előkerül*. In: BENKŐ LORÁND, *Be-szélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Bp. 20–37.
- BORSA IVÁN (1978–1979), A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei. *Levéltári Évkönyv* 9: 57–86, 10: 59–149.
- BOZSÓKY PÁL GERŐ (2001), *Királyok és királynék városa. Segesd*. Segesd–Kaposvár.
- CAH. = *Chartae Antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196. Árpád-kori oklevelek 1001–1196*. Composit GEORGIUS GYÖRFFY. Bp., 1994.
- CAPPELLI, LA. = CAPPELLI, A., *Lexicon abbreviatarum*. 6. kiadás. Milano, 1967.
- CD. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Buda, 1829–1844.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III.*, V. Bp., 1890–1913.
- DHA. = *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I*. Redidit GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1992.

- ERDÉLYI LÁSZLÓ (1904), A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása. *NyK.* 34: 388–416.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ (1906), *A tihanyi apátság kritikus oklevelei*. Értekezések a történeti tudományok köréből. XXI/3. sz. Bp.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Bp., 1988.
- GÁCSER IMRE (1941), *Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai*. MNyTK. 58. sz. Bp.
- GUTHEIL, VVO. = GUTHEIL JENŐ: *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból. 1002–1523*. Szerk. KREDICS LÁSZLÓ. Veszprém, 2007.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Bp., 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1952–1953), A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. *MTA Társ. Tört. Oszt. Közl.* 2: 325–62, 3: 69–104.
- GYÖRFFY, GYÖRGY (1966), Ein Ungarischer Palimpsest aus dem 11. Jahrhundert. *Byzantinische Forschungen* 1: 150–7.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1968), Egy XI. századi magyarországi palimpszeszt. *Levéltári Közlemények* 39: 3–8.
- H. = *Hazai okmánytár I–V*. Kiadják: NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr, 1865–1873. VI–VIII. Kiadják: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ. Bp., 1876–1891.
- HOFFMANN ISTVÁN (2008), A Tihanyi alapítólevél helynévi szórványainak névrendszertani tanulságai. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 3*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 9–27.
- HOLLER LÁSZLÓ (2009), Egy XIII. századi remetekápolna — *Idegsjyt Beatae Elizabeth* — lokalizálása. Nyelvészeti vizsgálatok a *séd* és *kút* szavak körében. *MNy.* 105: 17–29, 188–202.
- HÓMAN BÁLINT (1911), A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége. *Turul* 29: 123–34, 167–74.
- JAKUBOVICH EMIL (1923–1924), A tihanyi alapítólevél olvasásához. *MNy.* 19: 78–87, 20: 9–21.
- KNIEZSA ISTVÁN (1928), A magyar helyesírás a tatárjárásig. *MNy.* 24: 188–97, 257–65, 318–27.
- LIPSZKY = LIPSZKY JÁNOS, *A Magyar Királyság és társországai térképe és névtára*. Pest, 1804–1808. *Repertorium locorum objectorumque*. Buda, 1808.
- MELICH JÁNOS (1893), A Besztercei Szójegyzék. *Nyr.* 22: 117–24.
- MIKOS JÓZSEF (1935), A székesfehérvári keresztesek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék. *MNy.* 31: 152–67, 243–58, 288–308.
- MonStrig. = *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knauz*. I. Strigonii, 1874. II. 1882. III. Collegit et edidit Ludovicus Crescens Dedek. 1924. IV. Ed. G. DRESKA et al. Esztergom–Bp., 1999.
- PAIS DEZSŐ (1916), A *Sixtus* keresztnév magyarosításai. *MNy.* 12: 365–70.

- PÁPAY JÓZSEF (1927), Segesd és Segesvár. *MNy.* 23: 213–4.
- PESTY, Somogy = PESTY FRIGYES, *Somogy vármegye helynévtára*. Szerk. GÓCSY ZOLTÁN–POLGÁR TAMÁS. Kaposvár, 2001.
- PRT. = *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII*. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC. Bp., 1912–1916.
- RegArp. = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I–II/1. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE. Bp., 1923–1943. II/2–3. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN. Bp., 1961.
- SMFN. = *Somogy megye földrajzi nevei*. Szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Bp., 1974.
- SMIČIKLAS, CD. = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae*. Ed. SMIČIKLAS, T. II–XV. Zagrabia, 1904–1934.
- SRH. = *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadinae gestarum I–II*. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE. Bp., 1937–1938.
- SZABÓ DÉNES (1937), A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása. *MNy.* 33: 99–109.
- SZAMOTA ISTVÁN (1895), A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele mint a magyar nyelv legrégebb hiteles és egykorú emléke. *NyK.* 25: 129–67.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2005a), A tihanyi apátság alapítólevele *betűhív átírás*. In: ZELLIGER ERZSÉBET, *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonhalma. 47–55.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2005b), A tihanyi apátság alapítólevele *magyar fordítás*. In: ZELLIGER ERZSÉBET, *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonhalma. 57–65.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2008), A Tihanyi alapítólevél latin szövege és helyneveinek lokalizálása. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 255–67.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009a), Terminológiai szelvényzet a Tihanyi alapítólevél kétnyelvű helymeghatározásaihoz. *MNy.* 105: 62–8.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009b), A Tihanyi alapítólevél *ecli* szórványáról. *MNy.* 105: 216–19.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–76. IV. Mutató. Bp., 1984.
- TMFN. = *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. ÖRDÖG FERENC–VÉGH JÓZSEF. Bp., 1981.
- VIRÁGH RÓZSA (1931), *Magyar helységnevek eredete*. Szeged.
- ZELLIGER ERZSÉBET (2005), *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonhalma.
- Zs. = *Zsigmondkori oklevéltár I (1387–1399), II/1. (1400–1406), II/2. (1407–1410)*. Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR. Bp., 1951–1958.

1. térkép. Az 1055. évi tihanyi oklevélben említett két birtok elhelyezkedése Somogy megye térképén.